

H. Saarniit

K

OMMUNISTLIKU

FRAKTSIOONI

TEGEVUSEST

EESTI RIIGIKOGUS

SÕJAJÄRGSE

REVOLUTSIOONILISE

KRIISI AASTAIL

(1920 - 1924)

A - 17346

EESTI NSV POLIITILISTE JA TEADUSALASTE TEADMISTE
LEVITAMISE ÜHING

H. SAARNIIT
Ajalooeaduste kandidaat

KOMMUNISTLIKU FRAKTSIOONI
TEGEVUSEST EESTI RIIGIKOGUS
SÕJAJÄRGSE REVOLUTSIOONILISE
KRIISI AASTAIL (1920 — 1924)

Nr. 297

SISSEJUHATUS

Kodanliku diktatuuri tingimustes võis Eestimaa Kommunistlik Partei, kelle tegevus oli «demokraatlikus» Eesti vabariigis keelatud, tegutseda ainult sügaval pörandal all. Seetõttu oli tema tegevuse edukuse tähtsaimaks tingimuseks illegaalse töö oskuslik ühendamine legaalse tööga. Selle ülesande teostamisel lähtus EKP kapitalistlike maade kommunistlikele parteidele V. I. Lenini poolt teoses «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis» antud juhendeist ja vastavatest Kominterni otsustest. Illegaalse ja legaalse töö oskusliku ühendamise kujukaks tõendiks on see, et EKP suutis juba kodanliku diktatuuri algaastail viia legaalsete ametiühingute kaudu oma esindajad kodanlikku parlamenti (Riigikogusse) ja omavalitsustesse (maakonna- ja vallanõukogudesse ning alevi- ja linnavolikogudesse), kus need endid avalikult kommunistlike tööliste rühmadeks nimetasid.

Käesoleva brošüüri eesmärgiks on anda arhiivi- ja teiste materjalide analüüsi alusel lühike ülevaade kommunistliku fraktsiooni loomisest ja tegevusest kodanlikus Riigikogus sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioodil (1920—1924). Seejuures on endastmõistetav, et käesolevas lühikeses brošüüris ei ole võimalik esitada antud küsimuse põhjalikku ning ammendavat käsitlust.

Kuni käesoleva ajani on kommunistliku fraktsiooni tegevusele kodanlikus Riigikogus vaadeldaval perioodil trükitõnas pühendatud vaid üks üsna lühike spetsiaalartikkel.¹ Pealegi kannatab see artikkel, mis ilmus juba 1954. aastal, tunduval määral isikukultusest tulenevate puuduste all. (Näiteks nimede vähesus, mis oli tingitud sellest, et tollal ei olnud võimalik tervet rida isikuid nimetada.) Peale selle esineb mainitud artiklis ka üksikuid faktilisi vigu ja ebatäpsusi.

Kommunistliku fraktsiooni loomist ja selle tegevust

---

¹ H. Saarniit, Kommunistliku fraktsiooni tegevus Eesti kodanlikus riigikogus aastail 1920—1924, «Eesti Kommunist», 1954, nr. 8, lk. 31—38.

kodanlikus Riigikogus neil aastail on aga üsna põgusalt ja kokkusurutult käsitletud nii ühekõitelise «Eesti NSV ajaloo» XII peatüki «Eesti kodanlik-natsionalistliku diktaatori perioodil (1920—1924)» 2. paragrahvis (autor A. Liebman) kui ka vaadeldava perioodi revolutsioonilise võitluse üksikküsimustele pühendatud brošüürides ja artik-
leis.²

Kuid üldkokkuvõttes on kommunistliku fraktsiooni loomist ja selle tegevust kodanliku Eesti parlamendis — Riigikogus — seni meie ajaloolaste poolt trükisõnas veel vähe ja puudulikult valgustatud.

Brošüüri koostamisel lähtus autor marksistlik-leninliku metodoloogia alustest ja Kominterni ning Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja pleenumite otsustest.

Asendamatuiks allikaiks brošüüri koostamisel olid nii EKP Keskkomitee illegaalsed väljaanded (eelkõige EKP häälkandja «Kommunist» ja tema lendlehed) kui ka legaalne töölisajakirjandus (nagu ajakiri «Rõhutute Hääl», ajalehed «Punane Täht», «Tööline», «Tööraha Hääl», «Töö Lipp» jt.).

Põhiliste algallikatena on brošüüri koostamisel kasutatud Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis säilitatavaid kodanliku Eesti riiklike ja teiste asutuste ning organisatsioonide (nagu I ja II Riigikogu, Siseministeeriumi, Töö- ja Hoolekandeministeeriumi, Kõrgema Sõjakohtu, Tallinna Metallitöölise Ametiühingu, Tartu Ametiühingute Kesknõukogu jt.) arhiivimaterjale. Peale selle on kasutatud allikatena ka EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi ning Eesti NSV Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riikliku Arhiivi materjale. Samuti on brošüüri koostamisel kasutatud I ja II Riigikogu koosolekute trükitud protokolle.

Autor avaldab tänu ajalooteaduste kandidaatidele H. Arumäele, O. Elangole ja A. Liebmanile, kes tegid väärtuslikke kriitilisi märkusi, mis on arvesse võetud käesoleva brošüüri lõplikul viimistlemisel.

---

² Vt. näiteks A. Lebbin, Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses tööraha ühisrinde eest (1921—1924), Tallinn 1959, lk. 11—13 ja 35—36; A. Sunila, 1924. aasta 1. detsembri ülestõus, Tallinn 1959, lk. 10—11 ja 24; A. Liebman, EKP esimene kongress, «Eesti Bolševik» 1948, nr. 1 lk. 72—74; A. Liebman, Eestimaa Kommunistliku Partei teine kongress, «Eesti Bolševik» 1948, nr. 7, lk. 59—60 jt.

1. KOMMUNISTLIKU PARTEI OSAVÖTT I RIIGIKOGU VALIMISTEST JA SELLE TULEMUSED

Kodanliku diktatuuri kehtestamisega algas eesti rahva ajaloos nii majandusliku ja poliitilise kui ka kultuurilise elu seisukohalt sünge ajajärk.

Asjaolu, et eesti kodanlus pääses võimule vaid Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa imperialistide otsesel toetusel, määras kodanliku vabariigi edasise arengu suuna. Kodanlik Eesti oli oma tekkemomendist alates nii majanduslikult kui ka poliitiliselt sõltuv imperialistlikest suurriikidest. See sõltuvus määras juba ette maa majandusliku viletsuse kasvu ning töörahva olukorra pideva halvenemise.³

Eesti muutus kodanliku diktatuuri tingimustes Lääne-Euroopa imperialistlike suurriikide poolkolooniaks. See oli Eesti Nõukogude Venemaast vägivaldse lahtirebimise ja monopolistliku kapitalismi süsteemi lülitamise otseseks tagajärjeks.

1920. aasta juunis võttis kodanlik Asutav Kogu vastu Põhiseaduse, millega kodanlik-natsionalistlik diktatuur sai n.-ö. oma seadusandliku kinnituse. Põhiseaduses deklareeriti isikupuutumatus, kõigi kodanike üheõiguslikkust seaduse ees ning ühingute, koosolekute, sõna-, trüki- ja teisi demokraatlikke vabadusi. Kõik see oli tingitud sellest, et klassijõudude vahekord vahetult pärast Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja lõppu ei võimaldanud teistsuguse põhiseaduse vastuvõtmist. Kuid töörahva suhtes ei viidud ülalmainitud õigusi ja vabadusi kunagi ellu. Hoolimata Põhiseadusega lubatud poliitilistest õigustest, pidas kaitsepolitsei koos teiste politsei- ja kohtuorganite ning sõjaväe vastuluurega alalist jahti illegaalse Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) liikmetele, töölisorganisatsioonidele, töölisajakirjandusele ja töölisliikumise tegelastele.

---

³ Kodanliku Eesti majandusliku ja poliitilise olukorra kohta käsitledaval perioodil vt. lähemalt H. Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924), Tallinn 1958.

1920. aasta Põhiseaduse järgi oli Eestis kõrgemaks seadusandlikuks võimuks kolmeks aastaks valitav ühekojaline parlament, Riigikogu, kuhu kuulus 100 liiget.

30. juulil 1920 määras Asutav Kogu I Riigikogu valimised sama aasta 27.—29. novembrile.

Lähtudes kogu maailma proletariaadi geniaalse juhi V. I. Lenini seisukohast, et «... kodanliku demokraatia vormide ärakasutamine on meile kohustuslik niikaua kui töölisklassi võitlus kogu võimu eest ei ole päevakorral,»⁴ otsustas Kommunistliku Partei Keskkomitee juba 6. augustil osa võtta I Riigikogu valimistest.⁵ Seejuures määrati kindlaks partei poolt valimiskampaania ajal tehtava agitatsiooni põhisuund järgnevalt: «Kommunistline partei peab oma kihutustöö valimistel rajama niisugustele alustele, et see ükskõiksed kihid kisuks poliitilisesse võitlusesse kodanluse vastu, ühtlasi aga mitte mingisuguseid parlamentlisi pettelootusi ei külvaks hulkadesse ... umbes kui võiks töörahvas valimisedeli abil võimu võtta, vaid see kihutustöö peab hulki — vastupidi — tooma arusaamisele, et kommunistide riigikogusse minemine ainult üks abinõu ja üks järk on klassivõitluse arenemises klassisõjani ja nõukogude korra maksma panemiseni.»⁶

EKP pidas seega Riigikogu kasutamist vaid üheks võitluse vormiks, mis on allutatud väljaspool parlamenti peetava revolutsioonilise võitluse eesmärkidele ja ülesannetele. Peaeesmärgina Riigikogu tribüüni kasutamisel seadis partei üles töörahva laiade hulkade poliitilise kasvatamise ning nende ettevalmistamise kodanluse võimu kukutamiseks ja proletariaadi diktatuuri kehtestamiseks. Et Kommunistliku Partei tegevus oli kodanlikus Eestis keelatud, siis ei saanud partei Riigikogu valimistel esineda oma kandidaatide nimekirjaga, vaid pidi neist osa võtma Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu kaudu. Partei Keskkomitee juhtimisel ja näpunäiteil organiseeris Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu 27. septembril Tallinna ametiühingute juhatuste ning vabrikute ja tehaste töölisvanemate ühise koosoleku Riigikogu valimistest osavõtmise küsimuse

⁴ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., Tallinn 1955, lk. 385.

⁵ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (edaspidi lüh. ORRKA), EKP Keskkomitee üleskutsete ja lendlehtede kollektsoon, «Kommunisti» lendleht nr. 18, 1920.

⁶ ORRKA, EKP Keskkomitee üleskutsete ja lendlehtede kollektsoon, «Kommunisti» lendleht nr. 18, 1920.

arutamiseks.⁷ Koosolekul, kus ühel häälel otsustati eelseisvatest Riigikogu valimistest osa võtta, asuti seisukohale, et Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, kelle revolutsioonilist tegevust toetasid ja pooldasid laiad tööraha hulga ka mujal Eestis, esineb oma nimekirjadega mitte ainult Tallinnas ja Harjumaal, vaid võimaluse korral kõigis kümnes valimisringkonnas. Koosolek volitas Kesknõukogu juhatust antud küsimuses läbirääkimisi pidama maakondlike töölisühingute juhatustega. Edasi nõudis koosolek, et saadikukandidaatideks seataks üles ainult revolutsioonilises võitluses silmapaistnud töölisi.

Otsekohe pärast koosolekut hakkas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu tegema laialdast selgitustööd vastuvõetud otsuste ellurakendamiseks. Avaldati mitu üleskutset ning organiseeriti terve rida koosolekuid, kus tööliste selgitati Riigikogu valimistest osavõtu vajadust ning sellega seoses olevaid ülesandeid. Samal ajal asus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu tihedas koostöös partei Keskkomiteega koostama Riigikogu saadikukandidaatide nimekirju, kuhu Keskkomitee otsusel kanti nii parteilasi kui ka parteituid revolutsioonilise klassivõitluse alusel seisvaid töölisi. Kõigepealt koostas Kesknõukogu koos vastavate ringkondade töölisorganisatsioonide esindajatega saadikukandidaatide nimekirjad. Seejuures kanti nimekirjadesse Eesti töölisliikumises silmapaistnud seltsimehi nii Tallinnast kui ka kohapealt, sealsete töölisorganisatsioonide ettepanekul. Seejärel arutati valimisringkonnas kandideerijate nimekirja selle ringkonna töölis koosolekul läbi, kus siis kandidaadid lõplikult kindlaks määrati.

Et Saaremaal 1919. aasta veebruaris toimunud tööraha ülestõusu verise mahasurumise ning sellele järgnenud halastamatu valge terrori tagajärjel hukkus vähemalt 250 võitlejat⁸, nende hulgas rida silmapaistvaid revolutsionääre, siis ei suudetud Saaremaa valimisringkonnas esitada Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirja. Ka Võru—Valga—Petseri valimisringkonnas ei läinud korda esitada Kesknõukogu nimekirju. Selle tingis asjaolu, et neis piirkondades kaua aega kestnud sõjategevuse tõttu ei

---

⁷ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (edaspidi lüh. EKPA), Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa Büroo, f 24, nim. 1, s.-ü. 204, l. 101.

⁸ A. Sunila, Saaremaa tööraha ülestõus 1919. aastal, Tallinn 1954, lk. 66.

suudetud 1920. aastal veel kuigi märkimisväärselt parandada välismaise sõjalise interventsiooni perioodil partei- ja töölisorganisatsioonidele löödud raskeid haavu. Virumaa (kus asus põlevkivi- ja tsemenditööstuse rajoon) ja Läänemaa valimisringkonnas annulleeriti aga Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjad nende «seadusele mittevastavuse» pärast. Seega õnnestus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjad esitada ainult kuues (Tallinna, Harju-, Järva-, Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaa) valimisringkonnas, kusjuures neisse oli kantud saadikukandidaatidena parteiliikmed ja klassiteadlikud töölised, kes olid klassivõitluses oma meelekindlust ja truudust töölisklassile tegelikult üles näidanud. Nii näiteks kandideerisid Tallinna valimisringkonnas tuntud töölisliikumise tegelased Johannes Soans, Jaan Santa, Johannes Allikso, Johannes Vanja, Eduard Kägu, Paula Järv, Sergei Andrejev jt.; Viljandimaa valimisringkonnas Jaan Tomp, Johannes Reesen, Johan Teng jt.; Pärnumaa valimisringkonnas Kristjan Looper jt.

Pärast nimekirjade registreerimist algas aktiivne agitatsioon oma saadikukandidaatide eest. Samaaegselt tööliskandidaatide eest agiteerimisega jätkasid kommunistid ja klassiteadlikud töölised töörahva hulgas üsna laiaulatuslikku poliitilist selgitustööd, kusjuures konkreetsete faktide abil armutult paljastati nii kodanlikku kurnamiskorda ja Eestis valitsevat võltsdemokraatiat kui ka väikekodanlike «töölispartei»⁹, nagu Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei (rahva keeles sotside) ja Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei (rahva keeles ise-sotside) liidrite oportunisti ning vaid sõnades väljenduvat «revolutsioonilisust». Visa võitluse tulemusena nii kodanliku valitsuse kui kodanlike ja väikekodanlike parteidega ilmus 11. novembril 1920 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu häälekandja, ajakirja «Rõhutute Hääle» esimene number. Legaalse töölisajakirja ilmumisel otse valimiste eel oli suur tähtsus. See võimaldas tunduvalt tõhusada valimiselset agitatsiooni. Reas artiklreis («Tööliste

---

⁹ Nii EKP võitlusest väikekodanlike parteidega kui ka nende olemuse kohta vt. lähemalt A. Liebman, EKP taktika iseärasustest väikekodanlike parteide suhtes aastail 1921—1922, «Eesti Kommunist» 1958, nr. 1, lk. 51—64; A. Lebbin, EKP võitlus väikekodanlike parteide reformistliku olemuse vastu, töölisklassi ühtsuse eest (1920—1923. a.), Tallinn 1958.

klass ja riigikogu valimised», «Mis me riigikogus tegema hakkame» jt.) selgitati töörahvale, miks ta peab minema valimiskastide juurde, kuigi ta ei saavuta Riigikogu kaudu enda vabastamist kapitali võimu alt.

Eriti suurt tähelepanu pühendati ajakirjas sotside liidrite töörahva vastaste tegude, nende oportunismi ning Asutavas Kogus kodanlusega teostatud kokkuleppepoliitika paljastamisele. Sellistest kirjutustest tuleb esile tõsta eeskätt ajakirja 18. novembri numbris avaldatud V. Kingissepa artiklit «Juudaste näopildid», kus konkreetsete faktide abil näidati sotside partei juhtide poolt välismaise sõjalise interventsiiooni ja kodusõja aastail teostatud kuritegusid ja töölisklassi huvide reetmist.¹⁰ Ka isesotside liidrite kõikuv poliitika, nende oportunism ja tegelikust revolutsioonilisest võitlusest ning töörahvahulkadest eemalehoidmine leidis ajakirjas asjalikku kritiseerimist.¹¹

Kõikides ajakirja valimiseelsetes numbrites,¹² kus teravalt paljastati nii kodanliku Eesti «iseseisvuse» kui ka «demokraatia» tõelist olemust, kutsuti töörahvast üles hääletama Riigikogu valimistel Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjade poolt, sest neis on «linna ja maatöeline... üksteisele käe ulatanud kogu töörahva vabastamiseks.»¹³ Selleks et agiteerida laiu töörahva hulki valimistel andma oma hääled Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjadele, avaldati ajakirjas ülevaateid valimiseelsetest tööliskoosolekutest, kus Kesknõukogu nimekirjad üksmeelselt tunnustati kogu töörahva nimekirjades ning kutsuti kõiki töotajaid üles hääletama nende poolt. Nii näiteks avaldati ajakirjas ülevaade 1. novembril vaguniehitustehases «Dvigatel» toimunud tööliste üldkoosolekust (kus kõnedega esinesid kommunistid J. Allikso, A. Sommerling jt.) ja ka seal ühel häälel vastuvõetud resolutsioon, milles oli kokkuvõetult esitatud Kommunistliku Partei valimiseelne platvorm.¹⁴

1920. aasta novembri algul illegaalselt toimunud EKP I kongress kiitis üksmeelselt heaks Keskkomitee otsuse Riigikogu valimistest osavõtu kohta ning avaldas üleskutse Eesti töörahvale. Selles märgiti, et kongress tunnustab vajalikuks, et Riigikogus oleks revolutsiooniline töö-

¹⁰ «Rõhutute Hääle» 1920, nr. 2, lk. 25—27.

¹¹ Vt. näiteks «Rõhutute Hääle» 1920, nr. 1, lk. 8.

¹² Valimiste eel ilmus kolm ajakirja numbrit.

¹³ «Rõhutute Hääle» 1920, nr. 1, lk. 9.

¹⁴ Sealsamas, nr. 3, lk. 55.

liste rühm, kes juhinduks Kominterni otsustest, ning kutsus töölisi üles hääletama Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirja poolt, sest Tallinna ametiühingud ja nende Kesknõukogu olid näidanud oma ustavust Kominterni põhimõtetele.¹⁵

Valimiste tulemused kinnitavad, et Eesti tööliklass järgneski EKP üleskutsele. Hoolimata julmast valgest terrorist said Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjad kuues valimisringkonnas kokku 24 849 häält ehk 5,3% antud häälte üldarvust.¹⁶ Kaks kolmandikku, s. o. suurema osa antud häältest said Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjad linnades, kuna maal (välja arvatud rida Harjumaa valdu — Kohila, Raikküla, Kabala jt.,¹⁷ kus Kesknõukogu nimekiri saavutas antud häälte poolest esikoha), saadi üldiselt vähe häáli.¹⁸ See oli tingitud asjaolust, et partei mõju oli sellal maal, kus töötas üldiselt vähe parteikollektiive, veel suhteliselt nõrk. Tallinnas saavutas aga Ametiühingute Kesknõukogu nimekiri esikoha, saades 48 571 antud häälest 14 278 häält ehk umbes 29%.¹⁹ Sotsidele anti Tallinnas vaid 2755 häält ehk 5,7% ja isesotsidele 2341 häält ehk 4,8%.²⁰ Võrreldes 1919. aastal toimunud Asutava Kogu valimistega langes Tallinnas sotsidele antud häälte arv 5 ja isesotside oma 2 korda. Kõik see näitab, et kodanliku Eesti tähtsaimas tööstus- ja kaubanduslinnas Tallinnas olid väikekodanlikud «töölisparteid» kaotanud proletariaadi toetuse. Viimane oli kindlalt koondunud EKP võitluslipu alla. «Kuid Tallinna tööliste võidul ei puudu ka välispoliitiline tähtsus», kirjutati ajakirjas «Rõhutute Hääl» Riigikogu valimiste tulemusi analüüsivas artiklis «Riigikogu valimised ja klassijõudude vahekord». «Eesti kodanlus on ikka sellega kelkinud, et tema pealinn on juba Peeter Suure ajast Venemaale aknaks olnud Euroopasse. Nüüd aga vaatab sellest aknast Euroopasse kommunisti pale! See teeb Eesti kodanlusele raskeks Euroopa proletariaati usus hoida, nagu valitseks tema maal kodurahu ja paradiislik õndsus. Klasside vastu-

---

¹⁵ ORRKA, EKP Keskkomitee üleskutsete ja lendlehtede kollektsioon, EKP kongressi üleskutse Eesti töörahvale riigikogu valimiste asjus, november 1920.

¹⁶ II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923, Tallinn 1923, lk. 70.

¹⁷ «Sotsiaaldemokraat» nr. 244, 30. novembril 1920.

¹⁸ «Rõhutute Hääl» 1920, nr. 5, lk. 82.

¹⁹ II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923, lk. 70.

²⁰ «Rõhutute Hääl» 1920, nr. 4, lk. 66.

olud ja töörahva rõhumine Eestis on Tallinna proletariaadi hääletamise kaudu teatavaks saanud terve maailma rõhututele ja kurnatutele.»²¹

Üldkokkuvõttes langes sotsidele antud häälte arv I Riigikogu valimistel 48% võrra, võrreldes nende häältega, mis neile anti 1919. aasta kevadel toimunud Asutava Kogu valimistel. Kuid sellise ränga kaotuse osaliseks said sotsid eelkõige linnades, kuna aga maal nende positsioon jäi paljudes kohtades veel küllaltki tugevaks. See aga näitab, et EKP-l seisis maal ees veel suur revolutsiooniline selgitustöö, selleks et isoleerida sotsid maatörahvast. Kui Asutava Kogu valimistel Tööerakonnale anti 114 879 häält, siis I Riigikogu valimistel sai ta vaid 99 030 häält ehk 14% võrra vähem.²² Kuid sellest kaotusest hoolimata saavutas Tööerakond valimistel antud häälte arvu poolest esikoha, saades Riigikogus 22 kohta. Talle järgnes kulakute ja linna suurkodanluse partei — Põllumeestekogud 21 kohaga (20,8% valimistel antud häältest). Võrdluseks olgu öeldud, et Asutava Kogu valimistel sai kulakute partei — Maaliit vaid 6,5% antud häältest.²³ Valimiste tulemused peegeldasid seega uut klassijõudude vahekorda, mis oli tekkinud Eestis kodusõja ja välismaise interventsiiooni tagajärjel.

Kuid teiselt poolt näitasid Riigikogu valimised ka töölisklassi klassiteadvuse tunduvat kasvu 1919. aastaga võrreldes. Valimistel anti 74 968 häält (s. o. umbes 3 korda rohkem kui Asutava Kogu valimistel) Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja isesotside nimekirjadele, kes oma loosungites toetasid III Internatsionaali. Isesotside parteile, kes ka läks valimistele Kominterni loosungite all, ehkki seda vaid vormiliselt, anti 50 119 häält.²⁴ Esitatud faktid kinnitavad, et proletariaadi kõrval toetas Kominterni seisukohti ka osa klassivõitluses veel kogenematust talurahvast ja linna väikekodanlusest, kelle arvel just isesotsid häáli said. Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjade alusel valiti Riigikogusse Johannes Soans, Jaan Santa, Johannes Allikso, Johannes Vanja (kõik Tallinna töölised) ja Jaan Reinberg (pops Rapla vallast Harjumaal). Seega oli viie töölissaadiku hulgas neli töolist

21 «Rõhutute Hääl» 1920, nr. 4, lk. 66.

22 Eesti Entsüklopeedia N, Tartu 1933, v. 665.

23 Sealsamas.

24 Sealsamas, v. 666.

ja üks kehvik. Võrdluseks olgu mainitud, et sotside 18-ne ja isesotside 11-ne saadiku hulgas ei olnud ühtegi töölist.

31. detsembril 1920 toimus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjade alusel Riigikogusse valitud töölissaadikute esimene koosolek, kus otsustati endid avalikult nimetada Riigikogu kommunistlikuks tööliste rühmaks, kusjuures selle esimeheks valiti J. Allikso, abiks J. Vanja ja sekretäriks väljastpoolt rühma P. Raudsepp.²⁵ See näitab, et EKP täitis auga Kominterni II kongressil kapitalistlike riikide kommunistlike parteide ette seatud võitlusülesande — luua kodanlikes parlamentides kommunistlikud fraktsioonid.

Vastavalt oma esimese koosoleku otsusele saatis Riigikogu kommunistlik fraktsioon Kominternile alljärgneva tervitustelegrammi: «Raske ja valurikka võitluse järele läks Eesti proletariaadil korda oma esitajaid Eesti kodanlisse Riigikogusse saata, et sundida parlamentlisi lobisejaid ka tööliste klassihuviseid kuulama, ja Riigikogu läbi töölisi klassivõitlusele ettevalmistada.

Sel puhul tervitab Eesti Riigikogu Kommunistline Töölisteriühm kolmandat Kommunistlist Internatsionaali, kui ainumat klassiteadlikult organiseeritud tööliste esitust maailmas».²⁶

Sellele vastas Kominterni Täitevkomitee 19. jaanuaril 1921 järgneva telegrammiga: «Kommunistlise Internatsionaali Täidesaatev Komitee tervitab Eesti revolutsioonilisi töölisi ja Kommunistlist töölisteriühma.

Kommunistline liikumine on suure moraalilise võidu saanud niisugusel maal, kus valge terrori abiga kodanline kildkond valitseb, mida ka kollased sotsiaal-demokraadid toetavad.»²⁷

2. KOMMUNISTLIKU FRAKTSIOONI TEGEVUS I RIIGIKOGUS AASTAIL 1921—1923

1920. aasta novembri lõpul valitud I Riigikogu tuli kokku 4. jaanuaril 1921. Kokkutulnutele esitasid 5 töölistesaadikut oma esimese koosoleku otsuse alusel alljärgneva teadaande: «Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu nimekirjade järele Riigikogusse valitud Riigikogu saadikud

²⁵ «Rõhutute Hääle» 1921, nr. 9, lk. 151—152.

²⁶ Sealsamas, nr. 8, lk. 141—142.

²⁷ Sealsamas, nr. 13, lk. 209.

annavad sellega teada, et nende rühm ennast nimetab Eesti Riigikogu Kommunistlikeks Töölisterühmaks».²⁸

Esimese kodanliku Riigikogu kokkuastumise puhul avaldas V. Kingissepp ajakirjas «Rõhutute Hää» artikli «Kaks ilma», kus ta kutsus töörahvast tihedate võitlusvalmis ridadena koonduma Riigikogu kommunistliku fraktsiooni ümber.²⁹

Eesti töörahvast järgneski üleskutsele. Kommunistlikule fraktsioonile saadetud kirjades paljastati kodanluse rahva-vaenulikkude tegevust ja mahhinatsioone, kirjeldati tööliste rasket majanduslikku ja poliitilist olukorda ning esitati ettepanekuid ja nõudmisi selle parandamiseks.

Nii näiteks saatis Raikküla valla (Harjumaal) töölisühing varsti pärast Riigikogu kokkuastumist, 15. jaanuaril 1921, kommunistlikule fraktsioonile kirja, milles nõuti, et kommunistlik fraktsioon võitleks Riigikogus balti parunitelt võõrandatud mõisate töötavale talurahvale andmise, poliitiliste vangide amnesteerimise ning elunõuetele vastavate palganormide kehtestamise eest. Edasi nõuti, et kommunistlik fraktsioon ühineks Kominterniga ning annaks oma tegevusest aru töölistele. Kirjas märgiti, et sotsid ja isesotsid ei viinud Asutavas Kogus läbi ülalmainitud nõudmisi, kuigi nad selleks töörahvale valimiste eel andsid kindlaid lubadusi.³⁰

Riigikogu kommunistlik fraktsioon koostas talle saadetud kirjade alusel töörahva elulistele huvidele vastavad seaduseelnõud ning arupärimised kodanluse rahvavaenuliku poliitika ja tegevuse paljastamiseks.

Riigikogu kokkutuleku puhul avaldati ajakirjas «Rõhutute Hää» samuti artikkel «Saadikud kontrolli alla!» Selles analüüsiti 1920. aasta suvel Moskvast toimunud Kominterni II kongressi otsuste³¹ alusel üsna üksikasjalikult kommunistliku fraktsiooni ülesandeid kodanlikus Riigikogus. Artiklis rõhutati täie printsiipiaalsusega, et tööliisaadik ei tohi mingil juhul piirduda ainult revolutsioonilise tegevusega Riigikogus, vaid tal tuleb sammuda ka

²⁸ I Riigikogu 1. istungjärgu protokoll (edaspidi lüh. istj. prot.) nr. 2, v. 18.

²⁹ V. Kingissepp, Võitlus ameerika-inglise imperialistide ja nende käsilaste vastu, Tallinn 1953, lk. 89.

³⁰ «Rõhutute Hää» 1921, nr. 11, lk. 188—189.

³¹ Kongressil vastuvõetud otsuse «Kommunistlikud parteid ja parlamentarisim» kohta vt. lähemalt «Коммунистический Интернационал в документах 1919—1932», Москва 1933, стр. 113—119.

väljaspool parlamenti peetava revolutsioonilise võitluse esiridades. Seejuures tuleb tal rakendada kogu oma energia ning kasutada parlamendi tribüüni selleks, et mobiliseerida kogu töörahvas aktiivsesse võitlusse kodanluse võimu kukutamiseks. «Saadik peab kogu aja tööliste hulka jääma», öeldi artiklis. «Alalised aruanded valijatele — ühisustes, vabrikutes, koosolekutel, — kihutustöö, tööliste ajakirjanduse toetamine kaastööga, masside organiseerimine — see on töölikesitaja ülesanne.»³²

Asjaolu, et J. Allikso juba 7. jaanuaril 1921 Tallinna Metallitöölise Ametiühingu volinike koosolekul esines aruandega Riigikogu esimese koosoleku kohta,³³ näitab, et kommunistlik fraktsioon asus energiliselt lahendama talle püstitatud ülesandeid.

Oma tegevuses lähtus Riigikogu kommunistlik fraktsioon Kominterni II kongressi otsustest ja juhenditest kommunistide töö kohta kodanlikes parlamentides.

Kommunistliku fraktsiooni liikmed kasutasid parlamendi tribüüni ja saadiku õigusi EKP ja Kominterni põhimõtete propageerimiseks Eesti töötava rahva hulgas, tema poliitilise teadlikkuse tõstmiseks ja mobiliseerimiseks eelseisvaks otsustavaks lahinguks kodanliku diktatuuri kukutamiseks ja nõukogude võimu taaskehtestamiseks.

Kogu kommunistliku fraktsiooni tegevust Riigikogus juhtis ja suunas EKP Keskkomitee Kominterni otsuste alusel. Selleks anti kommunistlikule fraktsioonile konkreetseid juhendeid ja näpunäiteid kõikides tema poolt Riigikogus ülestõstetud küsimustes. Nii näiteks saatis Keskkomitee Poliitbüroo 9. jaanuaril 1921 kommunistlikule fraktsioonile kirja, milles tehti talle ülesandeks alata Riigikogus aktiivset võitlust sõjaseisukorra kaotamise ja poliitiliste vangide amnesteerimise eest, kusjuures selle teostamiseks anti vastavad juhendid. EKP Keskkomitee Poliitbüroo liikmete vahel teostatud tööjaotuse alusel lasus kommunistliku fraktsiooni tegevuse juhtimine ja suunamine V. Kingissepa õlgadel. Ta valmistas kommunistlikele saadikuile kõnede, seaduseelnõude ja arupärimiste tekste ning andis nende valmistamiseks vajalikke juhendeid.³⁴ 24. jaanuaril 1921 saatis V. Kingissepp kommunistliku

³² «Rõhutute Hää!» 1921, nr. 8, lk. 134.

³³ ORRKA, Tallinna Metallitöölise Ametiühing, f. 1766, nim. 1, s.-ü. 1, l. 3a.

³⁴ ORRKA, Kõrgem Sõjakohus, f. 927, s.-ü. 51, l. 17.

fraktsiooni sekretärile P. Raudsepale kirja, milles seati fraktsiooni ette ühe tähtsama võitlusülesandena töörahva revolutsioonilise tegevuse organiseerimine kohtadel. Kirjas rõhutati, et «...organiseerimise töö on üks osa ja üks tähtsam osa sellest revolutsioonilisest parlamentarismusest, mida meie saadikud riigikogus peavad tegema. Kogu maa ja teiste linnade proletariaadi organiseerimistöö peaaraskus lasub riigikogu liikmetel, kui ainsate legaalse isikute peale, keda meie selles töös võime liikuma panna.»³⁵ Paar päeva hiljem, 26. jaanuaril 1921, saadeti kommunistlikule fraktsioonile juba kiri koos konkreetse organiseerimistöö kavaga. Kõigepealt tuli seda tööd alustada Järvemaal, seejärel Tartumaal, Pärnumaal jne. Kirjas, millest selgub, et reas maakondades olid fraktsiooni liikmed juba käinud selgitustööd tegemas, rõhutati, et nüüd tuleb asuda tõsiselt ja kavakindlalt organiseerimistööle maal. Seejuures märgiti, et «Kommunistlike Internatsionaali II kongressi resolutsioon «Revolutsiooniline parlamentarism»³⁶ olgu aluseks teie teadmiste parlamentlises töös ja iga saadik teadku seda peast.»³⁷

Ülalesitatud kava kohaselt asuski Riigikogu kommunistlik fraktsioon maakondades teostama revolutsioonilist selgitus- ja organiseerimistööd. Selleks oli kogu Eesti EKP Keskkomitee poolt jaotatud fraktsiooni liikmete vahel. Kommunistliku fraktsiooni liikmed pidasid maakondades tegutsevate illegaalsete parteiorganisatsioonide vastutavate töötajatega alalist ühendust.³⁸

Kokkutulnud Riigikogus alustas kommunistlik fraktsioon EKP Keskkomitee juhtimisel kohe aktiivset võitlust töörahva vastu suunatud sõjaseisukorra kaotamise, töörahva raske majandusliku olukorra parandamise ning talle Põhiseaduses ettenähtud demokraatlike õiguste ja vabaduste kindlustamise eest.

Juba 13. jaanuaril 1921 sai Riigikogu juhatus kommunistlikult fraktsioonilt seaduseelnõu, milles nõuti sõjaseisukorra viivitamatut kaotamist.³⁹ Et sõjaseisukorra kao-

³⁵ ORRKA, Riigikogu, f. 80, nim. 1, s.-ü. 176, l. 15.

³⁶ Selle kohta vt. lähemalt «Коммунистический Интернационал в документах 1919—1932, Москва 1933, стр. 118—119.

³⁷ ORRKA, f. 927, 1922—1940, s.-ü. 51, l. 21.

³⁸ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 204, l. 106 ja ORRKA, f. 927, 1922—1940, s.-ü. 51, l. 22.

³⁹ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 213, l. 26.

tamist nõudis ja pooldas kogu töörahvas, siis ei julgenud Riigikogu juhatus seaduseelnõu laualaekasse matta, vaid esitas selle 18. jaanuaril 1921 arutamiseks. Samal päeval oli Riigikogus arutusel ka isesotside riigikogurühma ettepanek sõjaseisukorra kaotamise kohta.⁴⁰ «Sõja ajal oli teil ettekäändeid olemas, nüüd aga, kus sõda lõpetatud, ei ole mingit põhjust sõjaseisukorra jätkamiseks,» ütles kommunistliku fraktsiooni esimees J. Allikso oma sõnavõtus seaduseelnõu põhjendamiseks. «Praegu on sõjaseadus ainult teatud kildkonna huvide kaitseks. Töölised ei saa praegu mingisuguseid nõudmisi avaldada, sõjaseadus avaldab selleks oma mõju, et neid türmidesse saata, niisama ka maalt välja mõista... Kommunistline Töölisterühm nõuab, et sõjaseadus tingimata ära kaotataks, kui tahetakse maksma panna üheõiguslist korda.»⁴¹ Kulakute ja linna suurkodanluse partei, Põllumeestekogude liider J. Uluots alustas kohe ägedat vasturünnakut sõjaseisukorra kaotamise vastu, jõudes seejuures koguni sellise jabura väiteni, et Põhiseaduse alusel seadusandlikku võimu teostaval Riigikogul ei olewat üldse õigust sõjaseisukorda kaotada.⁴² J. Uluotsa ettepanekul lükatigi tagasi nii kommunistliku fraktsiooni seaduseelnõu kui ka isesotside ettepanek sõjaseisukorra kaotamise kohta.⁴³ Arvestades asjaolu, et sõjaseisukorra kaotamisest oli elavalt huvitatud kogu töörahvas, esitasid ka sotsid 17. jaanuaril 1921 arupärimise sõjaseisukorra kohta. Selles näidati, et sõjaseisukorra kehtimine rahuajal on vastuolus nii Põhiseadusega kui ka teiste kehtivate seadustega. Kodanlikult valitsuselt nõuti vastust küsimusele, mida ta kavatses sõjaseisukorra kaotamiseks teha.⁴⁴ Arupärimise esitamisega astusid sotsid demagoogilise sammu selleks, et pidurdada oma mõju pidevat langust töörahva hulgas. Sotside arupärimist kasutas kommunistlik fraktsioon selleks, et jälle nõuda sõjaseisukorra viivitamatut kaotamist. Nii esitas J. Allikso arupärimise arutamisel 25. jaanuaril 1921 alljärgneva ettepaneku: «Riigikogu otsustab: Ajutise Valitsuse poolt väljakuulutatud sõjaseisukord kestab kuni 25. jaanuarini 1921. a. kella 12-ni öösel ja on sellest silmapilgust lõpe-

40 I Riigikogu 1. istj. prot. nr. 3, v. 35—36 ja 40—41.

41 Sealsamas, v. 41.

42 Sealsamas, v. 36.

43 Sealsamas, v. 40—41.

44 Sealsamas, v. 50—51.

tatud.»⁴⁵ Riigikogu lükkas tagasi nii kommunistliku fraktsiooni kui ka isesotside ettepaneku (milles nõuti sõjaseisukorra kaotamist 3 päeva jooksul) ning võttis vastu tööerakondlase J. Seljamaa ettepaneku, milles tunnistati valitsuse poolt arupärimisele antud vastus rahuldavaks. Valitsuse nimel arupärimisele vastates asus tööerakondlastest siseminister L. Olesk aga seisukohale, et sõjaseisukord ei olevat maksvate seadustega vastuolus.

Seega kiitis Riigikogu kodanlik enamus heaks valitsuse seisukoha sõjaseisukorra edasikehtimise kohta, tallates kõige häbematumal kombel jalgade alla Põhiseaduses töörahvale töötatud demokraatlikud vabadused ja õigused.

Kuid üha laienev töörahva revolutsiooniline liikumine, kus kesksel kohal oli sõjaseisukorra kaotamise ning töörahvale poliitiliste õiguste ja vabaduste kindlustamise nõudmine, sundis kodanlikku valitsust siiski varsti asuma sõjaseisukorra osalisele piiramisele. Kodanliku valitsuse määrusega 18. märtsist 1921 kaotati sõjaseisukord Lääne- ja Pärnumaal ning Haapsalus.⁴⁶ Määrusega 13. juulist 1921 kaotati sõjaseisukord Kuressaare, Pärnu ja Paide linnas ning Saare- ja Järvamaal, välja arvatud raudteede piirkonnad kõigis neis linnades ja maakondades ning Tapa alevis.⁴⁷ 30. septembril 1921 kaotati sõjaseisukord ka Valga linnas ja maakonnas ning Viljandi linnas ja maakonnas, välja arvatud mainitud alade raudteede piirkonnad.⁴⁸

Seega näeme, et Riigikogu kommunistliku fraktsiooni aktiivne võitlus sõjaseisukorra kaotamise eest, mida toetas kogu töörahvas, sundis kodanlikku valitsust kaotama 1921. aastal terves reas maakondades ja linnades sõjaseisukorra. Kuigi sõjaseisukorda ei kaotatud tähtsamates tööstuskeskustes (Tallinn, Narva jt.) ning asulates, tuleb selle osalist kaotamist hinnata siiski märkimisväärse järeleandmisena, mida valitsev kodanlus oli sunnitud tööliklassile tegema üha aktiveeruva revolutsioonilise liikumise survele.

15. jaanuaril 1921. aastal esitas kommunistlik fraktsioon Riigikogu juhatusele ka seaduseelnõu poliitilistele vangis-

⁴⁵ I Riigikogu 1. istj. prot. nr. 4, v. 86.

⁴⁶ «Riigi Teataja» 1921, nr. 20, lk. 121.

⁴⁷ Sealsamas, nr. 61, lk. 364.

⁴⁸ Sealsamas, nr. 86, lk. 514.

dele amnestia andmiseks.⁴⁹ Seaduseelnõu järgi kuulusid amnesteerimisele kõik poliitilised vangid, kusjuures väljaspool Eestit asuvatele poliitilistele vangidele kindlustati piiramatu ning takistamatu Eestisse tagasituleku õigus. Kodanlik Riigikogu muidugi ei võtnud seda seaduseelnõu vastu.

Selleks, et takistada kommunistlikul fraktsioonil ja töölisorganisatsioonidel töörahva edukat organiseerimist ning pidurdada üha hoogustuvat revolutsioonilist liikumist, otsustasid kodanlikud võimud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogult jt. töölisorganisatsioonidelt ära võtta Töölismaja hoone (Suur-Karja tänavas nr. 18), mille kodanlus oli sunnitud 1918. aasta lõpul võimule saades neile kasutada andma. Nii teatas Töö- ja Hoolekandeministerium 18. jaanuaril 1921 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogule, et töö- ja hoolekandeministri otsusega 17. jaanuarist 1921 antakse Suur-Karja tänavas nr. 18 asuv maja tagasi tema endisele omanikule a/s Eesti Laenupangale, kellelt see 1918. aasta detsembris oli rekviireeritud. Seetõttu kohustati kirjas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu maja Laenupangale üle andma. Selline otsus kutsus tööliste hulgas esile enneolematu pahameeletormi, ning nad alustasid aktiivset võitlust maja töölisorganisatsioonidele jätmise eest. Nii toimus 27. jaanuaril 1921 Tallinna Töölismajas seal asuva 23 töölisorganisatsiooni protestikoosolek, kus otsustati kodanlikult valitsuselt nõuda maja Laenupangale tagastamise määruse tühistamist. Koosolek kohustas kommunistliku fraktsiooni ja Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei riigikogurühma esitama seaduseelnõu Töölismaja võõrandamiseks Laenupangalt töölisorganisatsioonidele.⁵⁰

Ülalesitatud otsust toetasid väljaspool Tallinna 49 töölisühingut, nende hulgas terve rida maatööliste ühinguid (nagu Rapla, Raasiku, Raikküla, Viimsi (Harjumaal), Öisu, Kabala, Tuhalaane (Viljandimaal), Oru (Pärnumaal) jt.)⁵¹ Töölisorganisatsioonide poolt vastuvõetud otsustest lähtudes esitaski kommunistlik fraktsioon koos isesotside riigikogurühmaga seaduseelnõu Suur-Karja tänavas nr. 18 oleva maja rekviireerimiseks.⁵² Selle järgi

⁴⁹ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 213, l. 27.

⁵⁰ I Riigikogu I. istj. prot. nr. 9, v. 217—218.

⁵¹ Sealsamas, v. 218.

⁵² ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 916, l. 1.

tuli a/s. Eesti Laenu pangalt võõrandatud maja anda igavesele rendile Tallinna Ametiühingute Kesknõukogule või Tallinna ametiühingute poolt valitud majakomiteele. Riigikogu juhatus ei julgenud seaduseelnõu, mille esitamist nõudis nii linna- kui ka maaproletariaat, käiku andmata jätta, vaid esitas selle pärast mõningat viivitamist 1. märtsil 1921 arutamiseks. Riigikogu andis seaduseelnõu üldkomisjonile seisukohavõtmiseks. Viimane otsustas 3. märtsil 1921 esitada seaduseelnõu Riigikogule tagasilükkamiseks põhjendusega, et Põhiseaduse järele olevat Eesti «vabariigis» igaaühe varandus kindlustatud.⁵³ Seda ettepanekut arutati Riigikogus 15. märtsil 1921, kusjuures toimusid ägedad vaidlused seaduseelnõu esitajate ning kodanlike ja väikekodanlike parteide esindajate vahel. Esimesena võttis sõna J. Vanja, kes oma hästi argumenteeritud kõnes nõudis seaduseelnõu vastuvõtmist, paljastades seejuures suurepäraselt nii kodanliku demokraatia tõelist olemust kui ka kodanliku valitsuse töörahvavastast sisepoliitikat ning Nõukogude-vastast välispoliitikat. Pärast ägedaid vaidlusi võttiski Riigikogu vastu üldkomisjoni ettepaneku. Seejuures on huvitav märkida, et J. Vanja ettepaneku poolt anti 26 häält, kuigi kommunistlikul fraktsioonil ja isesotsidel oli kokku vaid 16 kohta. See aga näitab, et olukorras, kus seaduseelnõu toetasid laiad linna- ja maaproletariaadi hulgad, oli isegi osa sotside riigikogurühmast (kuhu kuulus 18 isikut) sunnitud hääletama kommunistide ettepaneku poolt, et end töörahva ees mitte lõplikult kompromiteerida. Hoolimata sellest, et Töölistmaja võõrandamise seaduseelnõu vastu ei võetud, oli selle arutamisel Riigikogus siiski suur tähtsus. Arutelu näitas töörahva laiadele hulkadele kujukalt, et Riigikogu on niisamasugune töörahva rõhumise vahend nagu kogu kodanlik riigiaparaat. Seetõttu ei saavuta töörahvas kodanlikult Riigikogult töölisorganisatsioonidele edukaks tegutsemiseks vajalike ruumide kindlustamist.

Ka 1921. aasta veebruaris toimunud omavalitsuste (linnavolikogude ja maakonnanõukogude) valimistest võttis EKP osa Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, Pärnumaa Ametiühingute Kesknõukogu jt. töölisorganisatsioonide kaudu, kusjuures valimiskampaaniat juhtis ja suunas partei Keskkomitee näpunäitel Riigikogu kommunist-

⁵³ I Riigikogu 1. istj. prot. nr. 13, v. 459—460.

lik fraktsioon. Selleks et takistada kommunistlikul fraktsioonil selgitustöö teostamist, sulges siseminister 12. veebruaril 1921 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu häälekandja «Rõhutute Hääle», kus töotajale selgitati omavalitsustest osavõtu vajadust ja eesmäärke. Kodanlusele valmistas samuti suurt pahameelt asjaolu, et ajakiri koondas töörahva üha tihedamini EKP ümber, avaldades pidevalt ülevaateid kommunistliku fraktsiooni revolutsioonilisest tegevusest kodanlikus Riigikogus. Kuid repressioonidest hoolimata tegid kommunistliku fraktsiooni liikmed parlamendisaadiku õigusi kasutades valimiste eel töörahva hulgas laialdast agitatsioonitööd. See andis häid tagajärgi, nagu kinnitavad omavalitsuste valimiste tulemused.

26. ja 27. veebruaril 1921 toimunud Tallinna linnavolikogu valimistel saavutas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekiri antud häälte poolest taas esikoha, kusjuures ta sai linnavolikogu 101-st kohast 28 kohta.⁵⁴ Linnavolikogusse valiti J. Vanja, P. Raudsepp, A. Sommerling, J. Samra, J. Kurgemaa, J. Truumann, Ed. Ambos, S. Andrejev, K. Kuusk jt., kes moodustasid kommunistliku fraktsiooni.⁵⁵ Narvas saavutas ametiühingute nimekiri teise koha, saades linnavolikogusse 6 mandaati.⁵⁶ Kolmandale kohale tulid ametiühingute nimekirjad Pärnus ja Viljandis, kusjuures esimeses saadi linnavolikogus 7 ning teises 3 kohta.⁵⁷ Valimiste tulemusena suudeti ametiühingute esindajad viia ka Valga linnavolikogusse ning Harju-, Pärnu- ja Viljandi maakonnanõukogusse.

Riigikogu ja omavalitsuste kommunistlike fraktsioonide järjekindel ja ennastsalgav võitlus töörahva huvide eest ning nende poolt töörahva hulgas teostatud selgitustöö tõstsid järsult töörahva klassiteadlikkust ja revolutsioonilist aktiivsust. Selle otseseks tagajärjeks oli töölisliikumise kiire laienemine. Kui 1920. aastal toimus 27 streiki, siis 1921. aastal oli neid juba 53.⁵⁸ Seejuures algas 1921. aastal streigiliikumine, erinevalt eelnevast aastast, reas tööstusharudes poliitiliste streikidega.

⁵⁴ ORRKA, Siseministerium, f. 14, nim. 1, s.-ü. 683, l. 1.

⁵⁵ Eesti NSV Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv (edaspidi lüh. TLA), Tallinna linnavalitsus, f. 82, nim. 2, s.-ü. 3, l. 51–52.

⁵⁶ ORRKA, f. 14, nim. 1, s.-ü. 683, l. 12.

⁵⁷ Sealsamas, l. 21 ja 27.

⁵⁸ Eesti NSV ajalugu (Kõige vanemast ajast tänapäevani), Teine trükk, Tallinn 1957, lk. 437.

Olles üha kasvava revolutsioonilise liikumise tõttu hirmul, alustas kodanlus laiaulatuslikku pealetungi, kusjuures kõige jämedamal kombel rikuti kommunistlike fraktsioonide liikmete saadikuõigusi.

18. märtsil 1921 tõsteti kodanlike võimude poolt Töölismajast (mille võõrandamiseks esitatud seaduseelnõu Riigikogu tagasi lükkas⁵⁹) välja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu jt. töölisorganisatsioonid. Väljatõstmisel tarvitasid politseivõimud töörahva kallal äärmist vägivalda. Ratsapolitsei ajas hobustega rahvale otsa, kusjuures nuutidega peksti isegi naisterahvaid. Kuid politseinike jõhkra vägivalda ohvriks ei langenud sei päeval ainuüksi töölised, vaid ka kommunistliku fraktsiooni esimees J. Allikso, kes oli tänavale tõstetud töölisorganisatsioonide mööbli juures valvel. Ka talle tungisid politseinikud kallale, kuigi J. Allikso neile teatas, et ta on Riigikogu liige. Sealjuures peksti teda samuti nuutidega ning areteeriti, kuid lasti arestimajja viimisel siiski vabaks. Neile jõhkraile vägivallaaktidele vastulöögi andmiseks esines kommunistliku fraktsiooni esimehe abi J. Vanja juba 18. märtsil 1921⁶⁰ Riigikogus vastava erakorralise teadaandega.⁶¹ Selles näidati, et politseinike poolt tööliste ja Riigikogu saadiku kallal kordasaadetud vägivallaaktid kinnitavad veenvalt, et töörahvale ja tema esindajaile pole kindlustatud Põhiseaduses ettenähtud isikupuutumatus ning teised demokraatlikud õigused ja vabadused. Seejuures tegi J. Vanja ettepaneku vastu võtta erakorraline teadaanne ja selle arutamisele asuda, et tööliste ja nende saadiku kallal kordasaadetud vägivald hukka mõista ning süüdlased vastutusele võtta. Kuid Riigikogu kodanlik enamus lükkas ettepaneku tagasi, kiites seega töörahva kallal teostatud jõhkra omavoli heaks. Samal koosolekul esitas kommunistlik fraktsioon ka arupärimise fraktsiooni esimehe J. Allikso kallal politseinike poolt vägivalla tarvitamise kohta, mis kodanlike parteide häältega samuti tagasi lükati.⁶² Kuid 19. märtsil toimunud koosolekul nõudis J. Vanja eelmisel päeval tagasilükatud arupärimise uuesti päevakorda võtmist,

⁵⁹ Selle kohta vt. lähemalt käesoleva töö lk. 18—19.

⁶⁰ 18. märtsil 1921 toimus Riigikogu koosolek pärast lõunat, kuna aga töölisorganisatsioonide Töölismajast väljatõstmise juures tööliste ja Riigikogu liikme J. Allikso kallal vägivalla tarvitamine leidis aset juba sama päeva hommikul.

⁶¹ I Riigikogu 1. istj. prot. nr. 15, v. 604—605.

⁶² Sealsamas, prot. nr. 16, v. 623—624 ja 627.

kusjuures ta rõhutas, et töölisklassi «... kannatus võib katkeda, sest meie näeme, et need politseinikud saavad ühtelugu ikka rohkem huvi ja jõudu edaspidiseks peksmiseks just selle tõttu, et nendele jagatakse kõige selle eest tänu ja kiitust.»⁶³ Kartus töölisklassi kannatuse katkemise pärast sundiski kodanlust arupärimise Riigikogus lõpuks siiski vastu võtma. Seejuures püüti aga selle arutamist igati edasi lükata. Kuid töörahva revolutsioonilise võitluse survele tuli 14. aprillil 1921, s. o. umbes pärast kuuajalist viivitamist siiski asuda arupärimise arutamisele. Oma vastuses arupärimisele õigustas siseminister K. Einbund (hiljem Eenpalu) igati politseivõimude tegevust, püüdes politseinike endi ülestunnistuste pika ja laialdase tsiteerimisega kujutada asja nii, nagu oleks J. Allikso naistega tülitsetud ja seega avalikku korda rikkunud. Kuid J. Allikso lükkas oma sõnavõtu ümber politseinike poolt endi õigustuseks väljamõeldud «tüli naistega», näidates seejuures, kuivõrd kaugel tõsioludest oli siseministri vastus arupärimisele. Ta märkis, et tema poolt ülesantud tunnistajaist ei kuulatud 12 üldse üle.⁶⁴ Lõpuks esitas J. Allikso järgneva ettepaneku: «Vabariigi Valitsuse vastust rkl. Allikso peksmise ja areteerimise asjus ära kuulates, tunnistab Riigikogu, et niisugused politseivõimude seadusvastased teguviisid siseministri rahulolemist teenivad ja et nimetatud isikupuutumatus siseministri poolt sihilikult organiseeritud oli, sellepärast ei lähe Riigikogu päevakorras edasi, enne kui seadusterikkumiste juhataja, siseminister, ja kõik, kes temaga solidaarsed on, tagasi on astunud ja Riigikogu liikmete isikupuutumatus jalule seatakse».⁶⁵

Seega nõudis kommunistlik fraktsioon siseministri ja politseinike, kes J. Allikso kallal vägivalda tarvitasid, vallandamist ning isikupuutumatus kindlustamist kõigile Riigikogu liikmetele.

Siseministri vastust asus aktiivselt toetama Rahvaerakonna liider J. Tõnisson, kes oma sõnavõtu igati õigustas politseinike vägivaldset tegevust. Seejuures oli ta äärmiselt vihane kommunistliku fraktsiooni peale, kes poliitilistel eesmärkidel püüdvat arupärimistega õõnestada «vaba-

⁶³ I Riigikogu 1. istj. prot. nr. 18, v. 722.

⁶⁴ Üle kuulati vaid 3 tunnistajat, kes kõik tõendasid, et politseinikud J. Alliksod peksid.

⁶⁵ I Riigikogu 2. istj. prot. nr. 23 (5), v. 1028.

riigi» politseid. Seetõttu esitas ta nn. lihtülemineku vormeli, milles märgiti, et ära kuulunud valitsuse esindaja vastuse arupärimisele, läheb Riigikogu päevakorras edasi. Selle vormeli vastuvõtmise ning eespool mainitud kommunistliku fraktsiooni ettepaneku tagasilükkamisega 21. aprillil 1921 kiitis kodanlik Riigikogu politseinike jõhkra omavoli tööliklassi ja nende saadiku kallal heaks, tallates seega jalge alla 1920. aasta Põhiseaduse.

Sotsid tegid sellegi arupärimise puhul alatut demagoogiat. Nad tunnistasid oma sõnavõttudes siseministri vastuse arupärimisele küll mitterahuldavaks ja politseinike tegevuse seadusvastaseks, kuid ei toetanud kommunistliku fraktsiooni nõudmist, et need vägivallatsejad vallandataks. Vastupidi, häälte killustamise eesmärgil esitasid nad koguni omapoolse ettepaneku, milles siseministri vastus lihtsalt mitterahuldavaks tunnistati. Kuid oma ettepanekus olid sotsid sunnitud faktide survele siiski konstateerima «...et politsei enda poolt korraldatud juurdlust selles asjas kuidagi erapooletuks ei saa tunnistada ja et selle uurimise andmed kaugeltki ümber ei lükka Riigikogu liikme peksmise fakti...».⁶⁶

Eriti massiliseks muutusid kodanluse vägivallaaktid töörahva kallal 1921. aasta aprillis. Suleti Üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing, kusjuures selle juhtivad tegelased areteeriti. Keelati Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu tegevus ning selle juhatuse liikmed areteeriti. 19. aprillil teostati kaitsepolitsei poolt ebaseaduslik läbiotsimine Riigikogu kommunistliku fraktsiooni ruumes ja fraktsiooni liikmete korterites, kusjuures viidi ära kõik fraktsiooni dokumendid. Tallinna linnavolikogu kommunistliku fraktsiooni 28 liikmest areteeriti 26. Samuti areteeriti 1921. aasta kevadel ja suvel Narvas, Pärnus, Viljandimaal jm. linnavolikogude ja maakonnanõukogude kommunistlikke saadikuid ning Riigikogu ja omavalitsuste töörahva saadikukandidaate.

Kommunistlik fraktsioon asus Riigikogus kodanluse vägivallaaktidele vapralt vastulööke andma, organiseerides samal ajal kohtadel töörahva võitlust määratseva kodanluse vastu. Nii esitas kommunistlik fraktsioon 21. aprillil arupärimise seaduslikul alusel töötanud Üle-Eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu sulgemise ning

⁶⁶ I Riigikogu 2. istj. prot. nr. 23 (5), v. 1034.

kommunistliku fraktsiooni ruumes ja fraktsiooni liikmete korterites teostatud ebaseaduslike läbiotsimiste kohta. 28. aprillil esitasid nad arupärimise Tallinna linnavolikogu kommunistliku fraktsiooni ja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu juhatuse liikmete areteerimise kohta jne.⁶⁷ Viimases arupärimises öeldi, et kommunistlik fraktsioon näeb ülalmainitud ebaseaduslikes läbiotsimistes ja areteerimistes «...kodanikuvabaduse kurjemat rikkumist, teatud rühma linnupriiks tunnistamist ja äärmist vägivalda töölisklassi kallal, kes areteeritud isikud linnavolikogusse ja Kesknõukogusse valisid...».⁶⁸ Tervel real Riigikogu koosolekul lükati arupärimiste päevakorda võtmine tagasi. Kuid kommunistliku fraktsiooni ennastsalgav võitlus nende päevakorda võtmise eest, mida toetasid töörahva laiad hulgad, sundis kodanlust neid arupärimisi Riigikogu koosolekul 6. mail 1921 siiski arutusele võtma.

Arupärimistele vastates õigustas siseminister K. Einbund igati kodanlike võimude jõhkralt vägivalda töörahva ja tema esindajate kallal ning teatas lõpuks, et ta loobub kaitsepolitseinikke vastutusele võtmast, sest selleks ei olevat mingit alust. Kommunistliku fraktsiooni tungival nõudel, keda siseministri vastus ei rahuldanud, tuli Riigikogu juhatusel avada läbirääkimised, mis toimusid mitmel koosolekul. Läbirääkimistel tekkisid kommunistliku fraktsiooni ja kodanluse esindajate vahel ägedad vaidlused. Oma sõnavõttudes nõudsid kommunistliku fraktsiooni liikmed kodanlikult valitsuselt ebaseaduslike areteerimisi teostanud kaitsepolitseinike karistamist, Tallinna linnavolikogu kommunistlikule fraktsioonile Põhiseaduses töötatud tegevusvabaduse kindlustamist, Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmete ja ruumide puutumatusel garanteerimist ning töölisnoorsoole samasugust ühingu-tesse koondumise vabadust, nagu oli kodanlikul noorsool. Kuna kodanlike parteide esindajail oli võimatu ümber lükata kommunistide hästi argumenteeritud kõnedes ette- toodud fakte, mis armutult paljastasid kodanluse töö- rahvavastast tegevust, siis ähvardas peaminister K. Päts 12. mail 1921 toimunud Riigikogu koosolekul kommunist- likku fraktsiooni valge terrori tugevdamisega vaikima sundida. Seejuures teatas ta, et ta ei pörka tagasi repres-

⁶⁷ I Riigikogu 2. istj. prot. nr. 34 (16), v. 1659, 1662 ja 1666.

⁶⁸ Sealsamas, v. 1666.

sioonidest «riigi ja rahva huvides» isegi sel juhul, kui ta énese poeg revolutsioonilisele teele satuks.⁶⁹ Kuid peaministri áhvardus ei kohutanud kedagi, töölisestindajad asusid oma kõnedes veelgi teravamalt kritiseerima kodanlikku kurnamiskorda. Vastates K. Pätsi áhvardusele, ütles J. Vanja: «Mina aga ütlen, et mis ka teie ette ei võtaks oma olemasolemise pikenduseks — need meetodid lähevad teil ainult kallimaks, ja tööliklass ootab silmapilku, mil lal neid ahelaid purustada võib ja ka teid sinna Rahumäe (koht, kus kodanlus töörahva esindajaid massiliselt hukkas — H. S.) poole saata võiks.»⁷⁰

Kommunistliku fraktsiooni ettepanek, milles tunnistati siseministri vastu mitterahuldavaks ning nõuti tööliklassi ja tema esindajate represseerijate kohtu alla andmist ning töörahvale poliitiliste õiguste kindlustamist, lükati kodanliku Riigikogu poolt loomulikult tagasi.

Sotsid mängisid ka nende arupärimate puhul kahepaikset mängu — nad esitasid oma ettepaneku, milles demagoogiliselt tunnistati siseministri vastus küll mitterahuldavaks, kuid ei nõutud samal ajal nende karistamist, kes töörahva ja tema esindajate kallal vägivalda tarvitasid.⁷¹

Parteiorganisatsioonide ja kommunistliku fraktsiooni juhtimisel organiseerisid ametiühingud töörahvahulki võitlusse 1921. aasta kevadel ja suvel massiliselt areteeritud tööliissaadikute, -saadikukandidaatide ja ametiühingutegeleste vabastamise ning töörahvale poliitiliste õiguste kindlustamise eest. Selle võitluse survel tuli kodanlusel juunis lubada Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu töö uuesti jätkamist ning kutsuda areteeritud kommunistlike fraktsioonide liikmete asemele uued tööliissaadikud. Seejuures vabastati isegi osa areteeritud. Nii näiteks võttis kodanlik Riigikogu pärast pikki vaidlusi 3. novembril 1921 vastu otsuse Eduard Kägu ja Villem Tiidemani vanglast vabastamise kohta, et nad saaksid asuda Riigikogu liikme kohuste täitmisele areteeritud saadikute J. Allikso ja J. Santa asemel.⁷² E. Kägu asuski 1921. a. novembris Riigikogu liikme kohuseid täitma, kuna aga V. Tiideman 12. novembril oma volitustest loobus. Tema asemele otsus-

⁶⁹ I Riigikogu 2. istj. prot. nr. 37 (19), v. 1890.

⁷⁰ I Riigikogu 3. istj. prot. nr. 40 (1), v. 21.

⁷¹ Sealsamas, v. 32.

⁷² I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 74 (11), v. 467.

tas Riigikogu juhatus 14. novembril kutsuda Jaan Leeto.⁷³ Et viimane oli areteeritud, siis tuli kodanlikul Riigikogul töörahva survel 16. detsembril vastu võtta otsus tema vabastamise kohta.⁷⁴

Võideldes aktiivselt töörahvale poliitiliste vabaduste kindlustamise eest, esitasid kommunistliku fraktsiooni liikmed J. Vanja, J. Soans ja E. Kägu 8. novembril 1921 seaduseelnõu, milles oli ette nähtud valitsusevastastesse rühmitustesse kuuluvate Riigikogu ja omavalitsuste töölissaadikute ja nende kandidaatide isikupuutumatusse ning kõikide demokraatlike õiguste seaduslik kindlustamine.⁷⁵ Seletuskirjas seaduseelnõu põhjendamiseks anti üksikasjalik ülevaade Riigikogu ja omavalitsuste kommunistlike fraktsioonide liikmete ebaseaduslikest areteerimistest, kusjuures märgiti, et «...valitsus on loonud töölikesindajate vastu kunstlikult ülespuhutud süüdistuse, et klassiteadliised töölised ei saaks oma asemikkude läbi segada valitsevaid klassisid nende võimuvalitsemise teostamises proletariaadi üle.

Kommunistline Töölisterühm leiab, et valitsevad erakonnad peaksid kindlustama kõigi klasside esitajate isikupuutumatusse, kui nad tahavad püsida oma demokraatlike vabariigi põhiseaduse alusel...»⁷⁶ Selle seaduseelnõu tagasilükkamisega 15. novembril 1921 tõendas kodanlik Riigikogu veelkordselt, et ta ei kavatsegi kindlustada Põhiseaduses ettenähtud isikupuutumatuset töölissaadikuile.⁷⁷

3. detsembril 1921 sai Riigikogu kantselei kommunistlikult fraktsioonilt taas seaduseelnõu töölissaadikute ning nende kandidaatide vastu tõstetud poliitiliste süüdistuste tühistamise kohta. Seaduseelnõu põhjenduseks juurdelisatud seletuskirjas rõhutati, et töölisklassi poolt Riigikogusse ja omavalitsustesse valitud töölissaadikud on rõhuvas enamuses poliitiliste süütegude ettekäändel areteeritud, kusjuures prokuratuur pole kõigist jõupingutustest hoolimata suutnud fabritseerida neile mingit konkreetset süüdistust. Töölissaadikute areteerimisega on aga kõige jämedamalt rikutud töörahva valimisõigust.⁷⁸ Ka

⁷³ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 465, l. 106.

⁷⁴ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 90 (27), v. 1096.

⁷⁵ ORRKA, s. 80, nim. 1, s.-ü. 931, l. 1.

⁷⁶ Sealsamas, l. 2.

⁷⁷ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 76 (13), v. 518.

⁷⁸ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 934, l. 1.

see seaduseelnõu lükati kodanliku Riigikogu poolt 9. detsembril 1921 tagasi.⁷⁹

Ülaltoodud seaduseelnõude esitamisega tõestas kommunistlik fraktsioon töörahvale, et ta ei saavuta kodanlikult Riigikogult poliitiliste õiguste kindlustamist ega töölis-saadikute vabastamist, vaid selleks on tarvis taaskehtestada Eestis nõukogude võim.

1921. aastal haaras Lääne-Euroopa kapitalistlikke suurriike vaevav terav sõjajärgne majanduskriis osaliselt oma võimusesse ka nendest sõltuva kodanliku Eesti majanduse. Selle tagajärjel kasvas 1921. aasta hilissuvel ja sügisel tunduvalt tööpuudus, mis tõi kaasa töörahva olukorra üldise halvenemise. Seetõttu asus kommunistlik fraktsioon 1921. aasta sügisel eriti aktiivselt võitlema töörahva raske majandusliku olukorra parandamise eest.

11. novembril 1921 esitasid J. Vanja, J. Soans ja E. Kägu seaduseelnõu töötatööliste riikliku elatusraha maksmise kohta,⁸⁰ mille aga Riigikogu 15. novembril tagasi lükkas.⁸¹ Seejärel esitas kommunistlik fraktsioon 3. detsembril 1921 seaduseelnõu töötatööliste ja nende perekondadele ühekordse abiraha maksmiseks. Selleks tuli Töö- ja Hoolekandeministeriumile määrata erakorralist krediiti 50 miljonit marka. Toetuse väljajagamist töötatööliste pidi teostama töölisorganisatsioonide esindajaist koosnev ülemaaline komisjon ja vastavad maakonnamisjonid. «Maksev ühiskondlik kord on rajatud tööliklassi kurnamisele», öeldi seletuskirjas seaduseelnõu põhjendamiseks. «Sellepärast oleks sellega ainult tibatiluke murdosa tööliklassile tagasi antud, kui see ühiskond oma riigi läbi töötatööliste 50 miljonit marka ühekordset abiraha määraks.»⁸² Edasi näidati, et seda summat on võrdlemisi kerge kokku saada kaitsepolitsei ja Sõjaministeriumi väljaminekute ning Välisministeriumi ja riigivanema suurte esinduskulude kärpimise teel. Seda seaduseelnõu ei juletud otsekohe tagasi lükata, vaid see anti 9. detsembril 1921 Riigikogu töökaitse- ja rahaasjanduse komisjoni.⁸³

Mõlemad komisjonid leidsid pärast neli kuud kestnud

⁷⁹ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 86 (23), v. 891.

⁸⁰ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 932, 1. 1.

⁸¹ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 76(13), v. 517.

⁸² ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 936, 1. 1.

⁸³ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 86(23), v. 901.

seaduseelnõu «arutamist», et see tuleb tagasi lükata temas esinevate «puuduste» pärast.⁸⁴ 27. aprillil 1922 toimunud Riigikogu koosolekul lükatigi seaduseelnõu tagasi.⁸⁵

13. detsembril 1921 esitas kommunistlik fraktsioon Riigikogule vastuvõtmiseks otsuse, et viimane ei lõpeta istungjärku enne, kui on vastu võetud töötatöoliste riikliku kindlustamise seadus.⁸⁶ Ka selle ettepaneku lükkas Riigikogu pärast kaua kestnud tormilisi vaidlusi 28. märtsil 1922 tagasi.⁸⁷

Kõigi kommunistliku fraktsiooni poolt esitatud seaduseelnõude tagasilükkamise tagajärjel veendusid töörahva laiad hulgad kindlalt selles, et nad ei saavuta kodanlikult Riigikogult töötatöoliste riiklikku kindlustamist.

Ennatsalgavalt võitles kommunistlik fraktsioon Riigikogus ka tööliste viletsate korteriolude parandamise ning töölisorganisatsioonide poolt väljatöötatud, elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära seadusliku kehtestamise eest. Nii näiteks esitas kommunistlik fraktsioon 3. detsembril 1921 seaduseelnõu, mille järgi tuli Siseministeeriumile määrata erakorralist krediiti 500 miljonit marka laenu andmiseks (tähtajaga 50 aastat) Tallinna, Narva ja Tartu linnavalitsustele tööliste korterite ehitamiseks.⁸⁸ Kuid Riigikogu lükkas seaduseelnõu 8. detsembril 1921 tagasi,⁸⁹ tõendades sellega, et ta ei kavatse midagi teha tööliste korteriolude parandamiseks. Samuti lükati 8. detsembril 1921 tagasi kommunistliku fraktsiooni poolt esitatud seaduseelnõu elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära kindlaksmääramise kohta.⁹⁰ Sellega tõendas Riigikogu töörahvale, et ta ei kavatsegi kindlustada töötajatele Põhiseaduse 25-ndas paragrahvis lubatud inimväärilist ülalpidamist.

1921. aasta novembris ja detsembris esitatud arvukate seaduseelnõudega tõestas kommunistlik fraktsioon Eesti töörahvale, et Kominterni III kongressil väljatöötatud kõigi töötajate ühisrindede taktika rakendamine on kodanlusevastases võitluses hädavajalik. Nende seaduseelnõudega valmistati ühtlasi praktiliselt ette Eesti Töörahva

⁸⁴ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 936, l. 7 ja 9.

⁸⁵ I Riigikogu 6. istj. prot. nr. 118(2), v. 113.

⁸⁶ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 937, l. 1.

⁸⁷ I Riigikogu 5. istj. prot. nr. 103(13), v. 690.

⁸⁸ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 935, l. 1.

⁸⁹ I Riigikogu 4. istj. prot. nr. 85(22), v. 852.

⁹⁰ Sealsamas, v. 846.

Ühise Väerinde loomist. Nii pöördus Riigikogu kommunistlik fraktsioon 1921. aasta novembris Tallinna Vabrikute ja Tehaste Töolisvanemate Nõukogu poole ettepanekuga toetada fraktsiooni poolt Riigikogule esitatud ja tulevikus esitatavaid seaduseelnõusid. Töolisvanemate Nõukogu ühines ettepanekuga ja pöördus omalt poolt Tööerakonna, Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei ja Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei riigikogurühma poole üleskutsega toetada kommunistliku fraktsiooni seaduseelnõusid. Tööerakonna ja sotside riigikogurühm keeldusid seda tegemast, kuna aga isesotside rühm otsustas seaduseelnõusid toetada.⁹¹ 30. novembril 1921 toimus Tallinna vabrikute ja tehaste töolisvanemate üllinnaline koosolek, kus otsustati pöörduda üleskutsega kõigi Eesti tööliste poole toetada Riigikogu kommunistliku fraktsiooni seaduseelnõusid. Selle ettepanekuga ühinesid Tallinna, Narva, Pärnu ja Viljandi tööliste koosolekud.⁹² Seega tekkis Riigikogu kommunistliku fraktsiooni initsiatiivil esimene laialdasem töötajate konkreetsete nõudmiste kava, mille eest töölisel hakkasid ühiselt võitlema.

4. ja 5. jaanuaril 1922 toimus vastutavate parteitöötajate ülemaaline illegaalne nõupidamine, kus Kominterni Täitevkomitee poolt 1921. aasta detsembris väljatöötatud ühisrindete teesidest ning Eestis valitsevast konkreetsest olukorrast lähtudes töötati «12 nõudmise» näol välja konkreetne programm Eesti Tööraha Ühise Väerinde loomiseks.⁹³ Nüüdsest peale algas ühisrindete taktika teostamine EKP juhtimisel laial rindel, kusjuures legaalselt ühisrindete organiseerimistöö keskusteks kujunesid Riigikogu kommunistlik fraktsioon ja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu.

Laial rindel ühisrindete taktika teostamisele asumine tõstis EKP ning revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide ette ühe tähtsama võitlusülesandena legaalse töölisajalehe asutamise. Niisugune ajaleht oli hädavajalik selleks, et

---

⁹¹ A. Liebman, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost (veebruar 1920 — aprill 1922), Tallinn 1960, lk. 262—263.

⁹² Sealsamas, lk. 263.

⁹³ Eesti Tööraha Ühise Väerinde kohta vt. lähemalt A. Liebman, Eesti Tööraha Ühine Väerinde, «Rahva Hääli» nr. 32(4304), 7. jaanuaril 1957 ja A. Lebbin, Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses töörahva ühisrindete eest (1921—1924), Tallinn 1959.

selgitada töötajaile ühisrindede taktika olemust ja selle rakendamise vajadust, mobiliseerida kogu linna ja maa töörahvas aktiivsele võitlusele ühisrindede platvormi eest. Riigikogu kommunistliku fraktsiooni ja osa Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei riigikogurühma liikmete vahel saavutatud kokkuleppe alusel⁹⁴ hakkaski 1. veebruaril 1922 regulaarselt ilmuma ühisrindede häälekandja «Tallinna Tööline».⁹⁵ Selle proovinumber, kus oli avaldatud nelja töölisorganisatsiooni ja kahe tööliste üldkoosoleku allkirjadega üleskutse kogu Eesti töörahva ühise väerinde loomiseks ja ühisrindede «12 nõudmist», ilmus juba 20. jaanuaril 1922. Ajalehes leidsid valgustamist kõik ühise väerindede taktika elluviimisega seotud probleemid. Seejuures pühendati peatähelepanu kõigi ekspluateeritavate kihtide mobiliseerimisele aktiivsesse võitlusse ühisrindede platvormi teostamise eest. Konkreetsete faktide abil selgitati töötajaile, et nii linna- kui ka maaproletariaat ja töötav talurahvas saavutab oma igapäevaste nõudmistega eest võideldes edu vaid sel juhul, kui kogu Eesti töörahvas kodanluse vastu välja astub tihedas ja üksimeelses klassiliidus.

Töörahva koondamisel ühisrindede lipu alla ei piirdunud kommunistlik fraktsioon ainult Riigikogu tribüüni ja töölisajalehe kasutamise, vaid organiseeris selleks linnades ja maal ka terve rea töölisorganisatsioonide. Seal selgitati töötajaile nii ühisrindede olemust kui ka selle teostamise hädavajalikkust.

Arvestades sotside ja Tööerakonna liidrite võrdlemisi suurt mõju organiseerimata töörahva hulgas, tegid Riigikogu kommunistlik fraktsioon ja töölisorganisatsioonid ühise väerindede organiseerimisel neile korduvalt ettepanekuid koostöö alustamiseks. Kuid sotside ja Tööerakonna liidrite poolt neid ettepanekuid vastu ei võetud, mis veenis töörahvast selles, et nad on vaid sõnades töörahva huvide kaitsjad, tegudes aga kodanluse ustavad teenrid. Seetõttu ühinesid isegi veel sotside ja tööerakondlaste mõju all olevate töörahva organisatsioonide lihtliikmed EKP poolt koostatud Töörahva Ühise Väerindede platvormiga.

Nii «12 nõudmise» elulisust kui ka kommunistliku frakt-

---

⁹⁴ A. Liebman, Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost (veebruar 1920 — aprill 1922), lk. 273.

⁹⁵ Ajalehe tegevuse ja selle tähtsuse kohta vt. lähemalt H. Saarriit, «Tallinna Tööline». (Eesti ajakirjanduse ajaloost), «Rahva Hääl» nr. 104(4682), 4. mail 1958.

siooni, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu jt. töölisorganisatsioonide suurt organiseerimis- ja selgitustööd tõendab eredalt see, et rõhuv osa organiseeritud töörahvast suudeti kolme kuu jooksul koondada ühisrinde lipu alla.

Üheaegselt töötavate kihtide koondamisega Töörahva Ühise Väerinde lipu alla võitles kommunistlik fraktsioon Riigikogus ennastsalgavalt «12 nõudmise» elluviimise eest. Nii esitas kommunistlik fraktsioon 29. märtsil 1922 seaduseelnõu rea 1920. aasta Põhiseaduse paragrahvide (24, 25 ja 34) muutmiseks ja täiendamiseks. Nende paragrahvide muutmise ja taotleti juba 12 nõudmises esitatud ettepanekute — balti parunitelt võõrandatud mõisate eest tasu mittemaksmise, inimväärilist ülalpidamist kindlustava töötasu alammäära ning töötava talurahva rendimaksust vabastamise fikseerimist Põhiseaduses.⁹⁶ Kuigi seaduseelnõu toetas enamus Eesti töörahvast, lükkas kodanlus sotside kaasabil selle Riigikogus tagasi ning ei korraldanud rahvahääletust nende nõudmiste vastuvõtmiseks.

Selleks et demonstreerida kodanlusele töörahva laiaulatuslikku koondumist Töörahva Ühise Väerinde lipu alla ning sundida kodanlust asuma ühisrinde nõudmiste täitmisele, asus Riigikogu kommunistlik fraktsioon koos töölisorganisatsioonidega juba aprilli algul ette valmistama maidemonstratsioonide läbiviimist kogu maal.

1. mail 1922 toimusidki kogu maal Töörahva Ühise Väerinde loosungite all võimsad demonstratsioonid, kuigi kodanlus terve rea vägivallaaktidega (nagu ühisrinde häälekandja «Tallinna Tööline» sulgemine ja loosungite ning lippude rüüstamine «Tööliste Keldris» 28. aprillil jne.) püüdis ära hoida töötajate revolutsioonilisi väljastumisi sel päeval. Tallinnas võttis maidemonstratsioonist osa üle 20 000 töötaja ligi 100 lipu ja loosungiga. Demonstratsioon, mille eesotsas sammus Riigikogu kommunistlik fraktsioon punase lipu ja loosungitega, liikus läbi linna Kadriorgu, kus «Russalka» juures toimus suur miiting. Esimesena esines kommunistliku fraktsiooni esimees J. Vanja, kes oma kõne algul märkis, et täna demonstreerib töörahva ühine väerinne oma jõudu kurnajate vastu. Seejärel mälestati tema ettepanekul neid, kes olid langenud võitluses töörahva võimu eest. «Kodanlus

⁹⁶ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 938, l. 1.

mõtles Tallinna töölisi jätta punaste lippudeta tänavuseks I. maiks», märkis J. Vanja oma kõnes. «Kodanlus rüüstas tööliste maja, sulges ajakirjanduse suu ja võttis punased lipud kaasa. Kuid töörahval jätkub punast riiet ja jätkub ka julgust hüüda: Maha kurnajad, elagu töörahva ühine väerind!»⁹⁷ Edasi märkis kõneleja, et töörahvas, kel jätkub jõudu kodanluse vägivalla vastu võitlemiseks, lööb edukalt tagasi kurnajate rünnaku. J. Vanja hüüdsõnad: «Elagu töörahva nõukogude vabariik!» mattusid demonstrantide tormiliste kiiduavalduste merre, kusjuures nende juubeldused ja elaguhüüded Nõukogude Vabariigile jätkusid ka veel siis, kui töölikoor laulis «Internatsionaali». Oma kõne lõpul nõudis J. Vanja demonstrantide tormiliste kiiduavalduste saatel kõigi tööliklassi huvide eest võitlejate vabastamist. Seejärel esines kommunistliku fraktsiooni liige E. Kägu, kes nõudis oma kõnes rahva nimel EKP-le tegevusvabadust. Seejuures rõhutas kõneleja, «... et täna võib kodanlus näha, et tööliste esindajail on seljatagune ja need nõudmised, mis esitatud riigikogus, on kogu tööliklassi nõudmised».⁹⁸ Tallinna tööliste maidemonstratsioonist võtsid osa ka Viimsi maatöölised. Ka Paines võttis tööliste kõrval demonstratsioonist osa suur hulk ümbruskonna maatöölisi Koigist, Väätsalt, Säreverest ja mujalt. Maatöörahva hästi organiseeritud maidemonstratsioon toimus Saaremaal Uuemõisa vallas.

Ööl vastu 3. maid 1922 läks kodanlusel reetmise tõttu korda areteerida ja pärast metsikut piinamist tappa EKP Keskkomitee sekretär V. Kingissepp. Teatele tema mõrvamisest vastasid eesti töölised protestistreikidega.⁹⁹ Kommunistlik fraktsioon (A. Leevald, J. Vanja ja E. Kägu) esitas V. Kingissepa elajaliku mõrvamise kohta arupärimise, mille päevakorda võtmisega aga Riigikogu juhatus mitmesuguseid ettekäändeid kasutades kaua aega viivitas. Kuid revolutsioonilise liikumise surve olid nad lõpuks sunnitud arupärimise 15. juunil 1922 päevakorda võtma, kodanliku enamuse häältega lükati see aga Riigikogu poolt tagasi.¹⁰⁰ Samuti jäid Riigikogu ja kodanlik valitsus

⁹⁷ «Punane Täht» nr. 1, 5. mail 1922.

⁹⁸ Sealsamas.

⁹⁹ ORRKA, Töö- ja Hoolekandeministeerium, f. 2000, nim. 1, s.-ü. 1133, l. 46 ja f. 1766, nim. 1, s.-ü. 1, l. 39.

¹⁰⁰ I Riigikogu 7. istj. prot. nr. 133(3), v. 102—111.

kurdiks kommunistliku fraktsiooni nõudmisele, et V. Kingissepa mõrvareid karmilt karistataks.

Kodanlus lootis, et V. Kingissepa mõrvamise, sellele järgnenud illegaalse trükikoja ning töölisorganisatsioonide rüüstamise ja «115 protsessi»¹⁰¹ lavastamise abil on õnnestunud hävitada revolutsiooniline töölisliikumine ja selle juht — Eestimaa Kommunistlik Partei.

J. Anveldi, O. Rästase, J. Kreuksi jt. juhtimisel toimus aga parteisidemete taastamine, uute konspiratiivkorterite muretsemine ning töörahva edukas mobiliseerimine määratsevale reaktsioonile vastulöögi andmiseks.

Riigikogu kommunistliku fraktsiooni juhtimisel algas laiaulatuslik võitlus «115 protsessi» kohtuotsuse seadustamiseks tunnistamise ning kõigi areteeritud töölissaadikute vabastamise eest.

1922. aasta juunis toimusid kogu maal tööliste ja töölisorganisatsioonide koosolekud, kus Riigikogult nõuti: 1) kõigi nende seaduste kaotamist, mis töörahva huvide eest võitlemist kui kuritööd karistavad, 2) kõigile töölissaadikuile nende saadikukohuste täitmise võimaldamist igal tingimusel kuni volitusaja lõpuni ning 3) sõjaringkonnakohtu «115 protsessil» tehtud otsuse tühistamist.¹⁰²

Riigikogu kommunistliku fraktsiooni aktiivne võitlus sõjaseisukorra kaotamise eest kogu maal sundis kodanlust 1922. aastal kahel korral (veebruaris ja septembris) teostama sõjaseisukorra osalist piiramist.¹⁰³ Alates 1922. aasta septembrist jäi sõjaseisukord kehtima Tallinnas, Nõmmel, Nõukogude Venemaa piiräärsel maa-alal (sealhulgas kogu Petserimaa), raudteede sõlmpunktides ning reas Harjumaa valdades, mis asusid mere ääres ja Tallinna ümbruses. Kuigi ka nüüd ei kaotatud sõjaseisukorda tähtsamates tööstuskeskustes, tuleb selle osalist kaotamist hinnata siiski tõsise järeleandmisena, mida kodanlus oli sunnitud töölisklassile tegema ühisrinde lipu all üha laieneva revolutsioonilise võitluse survele. Neis piirkondades,

---

¹⁰¹ «115 protsessil» 19.—27. maini 1922 olid kohtualusteks põhiliselt 1921. aasta kevadel ja suvel areteeritud Riigikogu ja omavalitsuste kommunistlike fraktsioonide liikmed ja saadikukandidaadid, suletud Noorproletaarlaste Ühingu ning ametiühingute jt. töölisorganisatsioonide juhtivad tegelased.

¹⁰² Vt. näiteks ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 1510, lehed 2—3 ja 5—10.

¹⁰³ «Riigi Teataja» 1922, nr. 19, lk. 101—102 ja nr. 115/116, lk. 581.

kus sõjaseisukord kaotati, kergenes töörahva revolutsioonilise võitluse organiseerimine ja juhtimine märgatavalt.

29. septembril 1922 heideti Riigikogu juhatusel Riigikogust välja «115 protsessil» kaheksaks aastaks sunnitööle mõistetud kommunistliku fraktsiooni liikmed J. Vanja, A. Leevald ja J. Teng.¹⁰⁴ Riigikogu ei kasutanud töölissaadikute suhtes isegi seadusega ettenähtud abinõu — karistuse kandmise edasilükkamist volituste lõppemiseni, rääkimata nende karistusest vabastamisest, nagu seda nõudis töörahvas kogu maal. Samal kuupäeval kutsuti J. Vanja ja A. Leevaldi asemele Riigikogusse viimased töörahva saadikukandidaadid — J. Reesen ja J. Tomp. Selle asemel, et täita kogu töörahva õigustatud nõudmine ning vabastada vangistatud töölissaadikud ja saadikukandidaadid, otsustasid kodanlased 2. oktoobril 1922 kutsuda J. Tengi asemele töörahvast «esindama» Rahvaerakonna liidri J. Jaaksoni.¹⁰⁵ 6. detsembril 1922 heideti Riigikogust juhatusel otsusega välja ka E. Kägu ja S. Andrejev,¹⁰⁶ kes mõisteti 21. oktoobril 1922 sõjaringkonnakohtu otsusega mõlemad mitmeks aastaks sunnitööle. Nende asemele kutsuti «töölisesindajaks» vaimulike poliitilise partei, Kristliku Rahvaerakonna liider L. Raudkepp ning Põllumeestekogude esindaja A. Maurer.¹⁰⁷ Esitatud faktid iseloomustavad eredalt kodanlikus Eestis kehtinud demokraatia tõelist, rahvavastast olemust.

1922. aasta lõpust alates kuulusid seega Riigikogu kommunistliku fraktsiooni vaid kaks liiget — J. Tomp ja J. Reesen, kes tiheda koostöö tõttu Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei revolutsiooniliste juhtide P. Keerdo ja A. Hanseniga moodustasid tegelikult ühise kommunistliku rühma.¹⁰⁸

¹⁰⁴ ORRKA, i. 80, nim. 1, s.-ü. 466, l. 137.

¹⁰⁵ Sealsamas, l. 139.

¹⁰⁶ Sealsamas, l. 183.

¹⁰⁷ I Riigikogu 8. istj. prot. nr. 175(33), v. 1273—1274.

¹⁰⁸ 1922. aasta aprillis toimunud Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei (EISTP) III kongressil kõrvaldati revolutsiooniliste lihtliikmete poolt oportunistlik juhtkond ning valiti uus, rõhuvas osas revolutsionääridest (S. Andrejev, J. Kamberg, A. Mahlberg, A. Reinson, A. Hansen, A. Janson jt.) koosnev Keskkomitee. Nüüdsest peale asus EISTP aktiivsesse võitlusse kodanluse vastu ning töötas koos EKP-ga, kusjuures parempoolsed oportunistid heideti parteist välja, sest nad ei allunud kongressi otsustele. Parteist väljaheidetud oportunistide poolt moodustati aga 1922. aasta juulis uus partei — Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei (ISTP), mida rahvas kutsus mets-

Võideldes aktiivselt ühisrinde 12 nõudmise teostamise eest, esitasid J. Reesen, P. Keerdo ja J. Tomp 17. jaanuaril 1923 Riigikogu juhatusele taas seaduseelnõu kõikide poliitvangide amnesteerimiseks,¹⁰⁹ mille aga Riigikogu 25. jaanuaril 1923 tagasi lükkas.¹¹⁰ 1923. aasta jaanuaris esitati samuti kuus arupärimist, mis käsitlesid töölisorganisatsioonide terroriseerimist kaitsepolitsei poolt, tööliste karskusseltsi «Valvaja» tänavale tõstmist jm. Kõik see on eredaks näiteks selle kohta, kui võrd ennastsalgavalt ja aktiivselt J. Tomp, J. Reesen, P. Keerdo ja A. Hansen, kes olid töölisliikumise silmapaistvaks juhtideks, võitlesid kodanlikus Riigikogus töörahva huvide eest.

Et linnavolikogude kommunistlikud fraktsioonid olid alaliste areteerimiste tulemusena peaaegu täielikult likvideeritud, siis nõudis Riigikogu kommunistlik fraktsioon, rohkearvuliste tööliskoosolekute otsustele toetudes, uute valimiste läbiviimist. 2. veebruaril 1923 esitasid J. Reesen ja J. Tomp Riigikogule selle kohta vastava seaduseelnõu,¹¹¹ mis aga 8. veebruaril tagasi lükati.¹¹²

17.—19. veebruaril 1923 usuõpetuse küsimuses toimunud rahvahääletuse tagajärjel tuli I Riigikogul märtsi algul ennetähtaegselt laiali minna.

3. EESTI TÖÖRAHVA ÜHISE VÄERINDE HIILGAV VÕIT II RIIGIKOGU VALIMISTEL

II Riigikogu valimistest, mis toimusid 5.—7. mail 1923, võttis EKP osa tema juhtimisel Töörahva Ühisesse Väerindesse koondunud töölisorganisatsioonide kaudu. Juba 7. märtsil 1923, kui kuulutati välja II Riigikogu valimised, püstitati ühisrinde häälekandjas «Tööline» kommunistide ja klassiteadlike tööliste ette kolm tähtsat ülesannet valimiskampaania teostamisel. Nendeks ülesanneteks olid

---

sotside parteiks. (Vt. lähemalt A. Liebman, EKP taktika iseärasustest väikekodanlike parteide suhtes aastail 1921—1922, «Eesti Kommunist» 1958, nr. 1, lk. 61—64.) Vastavalt sellele moodustati oktoobris ka ISTP riigikogurühm, kuhu peale A. Hanseni ja P. Keerdo kuulusid kõik endised EISTP riigikogurühma liikmed. (I Riigikogu 8. istj. prot. nr. 156(14), 1922, v. 633—634).

¹⁰⁹ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 943, l. 1.

¹¹⁰ I Riigikogu 9. istj. prot. nr. 190(6), v. 351—352.

¹¹¹ ORRKA, f. 80, nim. 1, s.-ü. 947, l. 1.

¹¹² I Riigikogu 9. istj. prot. nr. 196(12), v. 707—708.

tööraha valitsuse eest agiteerimine, tööraha edasine organiseerimine ning töölisajakirjanduse igakülgne toetamine.¹¹³ Neid ülesandeid asuti ka kohe ellu viima. Nii suulise agitatsiooni abil kui ka töölisajakirjanduse kaudu selgitati töötavatele hulkadele, et nende õigustatud nõudmisi suudab teostada ainult tööraha valitsus. Selle saavutamiseks tuleb kogu töörahal valimistel koonduda tihedate võitlusridadena ühisrinde lipu alla, et ühiselt jätkata aktiivset võitlust enda vabastamiseks kapitalismi ikkest. Paljud valimiseelsed selgituskoosolekud kujunesid ühtlasi ka töötajate organiseerimiskoosolekuiks, mille tulemuseks oli nii töölisorganisatsioonide liikmete arvu kasv kui ka uute töölisorganisatsioonide loomine. Samuti levitati valimiseelsetel selgituskoosolekutel töölisajakirjandust, võeti vastu tellimusi ning koguti ajakirjanduse toetuseks raha. 12. märtsil 1923 toimus Tallinnas I Riigikogu liikmete-kommunistide J. Tombi, J. Reeseni ja P. Keerdo juhtimisel suur valimiseelne koosolek, millest võtsid osa kõikide linnas asuvate töölisorganisatsioonide juhatuste liikmed.¹¹⁴ Koosolek, kus valimiskampaania teostamiseks võeti vastu üksikasjalik otsus, pöördus üleskutsega Eesti tööraha poole.¹¹⁵ See üleskutse, milles töörahvast kutsuti valimisi ära kasutama võitluseks tööraha valitsuse eest, avaldati 15. märtsil 1923 ajalehes «Tööline». Samuti seati mainitud koosolekul kokku 30-st isikust koosnev ühisrinde saadikukandidaatide nimekiri Tallinna valimisringkonnas, eesotsas Eesti tööliikumise silmapaistvate juhtide H. Pöögelmani, J. Anveldi ja O. Rästasega, kes olid sunnitud end varjama kodanluse eest. Kuid illegaalselt elavate revolutsionääride Riigikogu saadikukandidaatideks esitamisega tehti taktikaline viga. Sellega anti kodanlusele formaalne põhjendus ühisrinde nimekirja tühistamiseks Tallinna valimisringkonnas.

Valimiskampaania juhtimiseks ja suunamiseks loodi legaalne keskus — Tööraha Ühise Väerinde Ülemaaline Valimiskomitee, kuhu kuulusid J. Tomp, J. Lauristin, P. Keerdo, A. Reinson, A. Mahlberg, J. Reesen jt. Ühisrinde Valimiskomitee, mida juhtisid J. Tomp (esimees) ja P. Keerdo (sekretär), suunamisel ja juhtimisel moodustati maakondades, linnades ning valdades kohalikud Tööraha

¹¹³ «Tööline» nr. 52(95), 7. märtsil 1923.

¹¹⁴ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 257, l. 10 ja 11.

¹¹⁵ «Tööline» nr. 58(101), 14. märtsil 1923.

Ühise Väerinde valimiskomiteed, kelle ülesandeks oli töörahva organiseerimine ja ühisrindede eest agiteerimine ning selle kirjanduse levitamine. Ühisrindede valimiskomiteede suunamisel ja näpunäiteil teostasid kommunistid ja klassiteadlikud tööliselised töörahva hulgas laiaulatuslikku poliitilist selgitustööd. Eriti tähtsat osa etendas valimiseelses selgitustöös ühisrindede häälekandja «Tööline», milles avaldati ühisrindede valimisplatvorm ning kus töötajatele pidevalt selgitati, mida neil tuleb teha selle ellurakendamiseks. Konkreetsete faktide alusel kritiseeriti ajalehes üksikasjalikult nii kodanluse kui ka sotside töörahvavastast tegevust. Maatööraha häälekandjas «Töö Täht» selgitati kehvikule, kehvastunikele jt. väikemaapidajatele, et nende rasket olukorda parandab vaid töörahva valitsus. Seepärast tuleb neil koos tööstusproletariaadi ja kõigi teiste rõhututega ühisrindede lipu all alustada aktiivset võitlust sellise valitsuse eest. Valimiskampaania ajal saavutatigi töötava talurahva, eeskätt kehvastunike klassiteadvuse tõstmisel ja nende ühisrindesse koondamisel silmapaistvaid tulemusi. Seda kinnitab kujukalt 1923. aasta märtsis üleriiklikul asunike kongressil kehvastunikest revolutsioonilise vastasrinna tekkimine ja selle ühinemine II Riigikogu valimistel Töörahva Ühise Väerinde platvormiga.¹¹⁶

Töörahva Ühise Väerinde Valimiskomitee juhtimisel ja näpunäiteil koostasid töölisorganisatsioonid ühisrindede saadikukandidaatide nimekirjad, kuhu kanti vaid tõelised töörahva huvide eest võitlejad-revolutsionäärid. Nii kanti Harjumaa valimisringkonnas ühisrindede kandidaatide nimekirja Aleksander Mahlberg, Johannes Lauristin, Aleksander Janson, Johannes Jürna, Johannes Suuster, Ida Morgenson, Gustav Leiman jt., Tartumaa valimisringkonnas Paul Keerdo, Hans Heidemann, Hendrik Allik, Rudolf Pälson, Oskar Sepre jt., Pärnumaa valimisringkonnas Vladimir Kangur, Jaan Rea, Alice Leevald, Georg Abels, Johanna Andreesen, Jaan Velt, Boris Kumm jt., Viljandimaa valimisringkonnas Johannes Reesen, Jaan Tomp, Eduard Luts jt. Võru-Valga-Petseri valimisringkonnas Rudolf Veiram, Aleksander Reinson, Hans Tirusson jt., Saaremaa valimisringkonnas August Hansen, Joosep Saat, Aleksander Ellam, Aleksander Leiner jt.

---

¹¹⁶ «Tööline» nr. 46(107), 21. märtsil 1923.

Raugematu jõuga tegid valimiste eel töörahva saadikukandidaatide eest agiteerides poliitilist selgitustööd Eesti- maa Kommunistliku Noorsooühingu liikmed ning töölis-organisatsioonide (eelkõige ametiühingute) juurde loodud nais- ja noortekomisjonid.

Selleks et takistada töölisorganisatsioonidel valimis- kampaania edukat teostamist, alustas kodanlus valimiste eel suurt areteerimiste ning töölisorganisatsioonide rüü- tamise kampaaniat. Märtsi lõpul suleti töölisajalehed «Tööline» ja «Töö Täht». Paljudes kohtades, näiteks Pär- numaal Koonga, Sauga ja Pöögle vallas jm. keelduti töö- lisorganisatsioonidele kõnekoosolekuteks ruume andmast. 28. märtsil 1923 mõrvas kaitsepolitsei agent EKP Keskkomitee liikme, Tallinna tööliste poolt ülesseatud Ühise Väerinde saadikukandidaadi Jaan Kreuksi. Areteeriti ka suletud «Töölise» toimetaja, väljapaistev parteiorganisaator, Tallinna ja Harjumaa töörahva poolt saadikukandi- daadiks esitatud Johannes Lauristin, naistööliste revolutsioonilise liikumise silmapaistev organisaator, Tallinna tööliste saadikukandidaat Alma Vaarmann jt.

Ühise Väerinde lõhkumise ning töörahva petmise ees- märgil seadis kodanlus valimistel üles nn. «Töörahva Liidu» ja «Maarahva Partei» valimisnimekirjad, mida rek- laamiti kodanlikus ajakirjanduses kui «töörahva esinda- jate nimekirju». Tegelikult olid need nimekirjad aga moo- dustatud töörahva vaenlastest, kelle hulgas küllaltki täht- sal kohal olid kaitsepolitsei nuhid ja ametnikud. Seetõttu pöörasid kommunistid ja klassiteadlikud töölisel valimis- eelses selgitustöös suurt tähelepanu mainitud «parteide» tõelise olemuse paljastamisele.

Lisaks kõigele ülalöeldule tühistas kodanlik vägival- lavalitsus Töörahva Ühise Väerinde nimekirjad tähtsamates tööstuskeskustes — Tallinnas ja Virumaal ühes Nar- vaga —, kus kommunistid võisid saada kõige rohkem häält.

EKP Keskkomitee ja Töörahva Ühise Väerinde Ülemaa- lise Valimiskomitee juhtimisel ja näpunäiteil organiseeri- sid legaalsed töölisorganisatsioonid kõikjal protestikoos- olekuid kodanluse vägivalda vastu. Neil koosolekuil nõuti areteeritud töörahva saadikukandidaatide vabastamist, töölisliikumise ühe silmapaistvama juhi — J. Kreuksi mõr- vari karmi karistamist, kodanluse poolt tühistatud ühis- rinde nimekirjade lubamist ning töölisajakirjandusele

samasuguse ilmunisvabaduse kindlustamist, nagu oli kodanlikul ajakirjandusel. «Herrad eksivad, kui arvavad, et surveabinõudega töölisliikumist lüüa saavad», öeldi Tallinna Metallitöölise Ametiühingu üldkoosolekul 1923. aasta aprillis ühel häälel vastuvõetud resolutsioonis, milles samuti esitati kodanlikule valitsusele ülal-märgitud nõudmised. «Surve peale vaatamata jätkab Eesti tööliklass oma vabadusvõitlust ja teatab, et ta ennast hirmutada ei lase ning kodanluse ees põlvili roomama ei hakka. Elagu Tööraha Ühine Väerind kodanluse surve vastu.»¹¹⁷

II Riigikogu valimiste tulemused kinnitavad, et Eesti tööliklass ei lasknud tõesti end hirmutada kodanluse julmast vägivallast, vaid koondus tihedalt EKP ümber. Tallinnas hääletas 10 102 töölist illegaalselt valmistatud valimisedelitega kodanliku valitsuse poolt tühistatud Tööraha Ühise Väerinde nimekirja poolt, mis saavutas esikoha. See oli Eesti tööliklassi kõrge poliitilise teadlikkuse ja tema monoliitsuse eredaks näiteks. Esikohale tulid Tööraha Ühise Väerinde nimekirjad antud häälte poolest samuti Pärnu (29,9% häälte üldarvust), Viljandi (21,2%) ja Valga (18,9%) linnas¹¹⁸ ning Nõmme (12,7%), Kärdla (57,5%), Kilingi-Nõmme (18,8%), Mõisaküla (45,1%), Sindi (55,4%), Otepää (34,0%) ja Tõrva (24,5%) alevis.¹¹⁹ Kokku anti Tööraha Ühise Väerinde nimekirjadele valimistel 43 711 häält ehk 9,5% häälte üldarvust,¹²⁰ mis on umbes 80% rohkem kui 1920. aasta novembris toimunud I Riigikogu valimistel. Aga koos nende häältega, mis tööliklass andis Tallinnas ja mujal ühisrinde tühistatud nimekirjadele illegaalselt valmistatud valimisedelitega, sai Tööraha Ühine Väerinde 122% rohkem häält kui I Riigikogu valimistel. Kui 1920. aasta novembris toimunud I Riigikogu valimistel saadi Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirjadele antud häältest $\frac{2}{3}$ linnades, siis II Riigikogu valimistel saadi ühisrinde nimekirjadele antud häältest 27% linnades ja 73% maal (valdades, alevites ja alevikes).¹²¹ Maal anti ühisrinde nimekirjadele

117 ORRKA, f. 1766, nim. 1, s.-ü. 1, l. 63 ja 64.

118 II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923, lk. 16, 57, 59 ja 65.

119 Sealsamas, lk. 53, 55, 57, 63 ja 65.

120 Sealsamas, lk. 14 ja 16.

121 Arvestus on teostatud statistilise teose «II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923», lk. 14 toodud andmete alusel.

kõige rohkem häali Pärnumaal (valdades 21,6%, aga koos alevitega 24,7% antud häälte üldarvust), kusjuures 12 vallas (Abja 35,6%, Uue-Kariste 45%, Vana-Kariste 57,3%, Karksi 45%, Kihnu 58% jt.) saavutati antud häälte poolest koguni esikoht.¹²² Tööraha Ühise Väerinde nimekiri tuli kulakute partei, Põllumeestekogude järel Pärnumaal teisele kohale. Ka Petserimaal, kus ühisrindede nimekirjale anti valdades 15,6% häälte üldarvust, saavutati Vene ühendatud nimekirja järel teine koht.¹²³ Märkimisväärset edu saavutati ka teistes maakondades, eeskätt Harju- ja Tartumaal, kus ühisrindede nimekirjad saavutasid paljudes valdades esimese või teise koha.¹²⁴ EKP oli koonandanud seega oma võitluslipu alla tööstusproletariaadi kõrval ka üsna laiad maaproletariaadi ja töötava talurahva hulgad. I Riigikogu valimistega võrreldes oli tunduvalt tugevnenud tööliklassi ja töötava talurahva võitlusliit. Kuid teiselt poolt näitasid II Riigikogu valimiste tulemused ka seda, et EKP mõju ja positsioon oli reas maakondades (eriti Lääne-, Saare- ja Võrumaal) veel suhteliselt nõrk. Mitmes maakonnas oli alles tugev sotside (Saare-, Viljandi-, Valga- ja Võrumaal) ja Tööerakonna (Läänemaal) mõju.¹²⁵ Seega jäi ka pärast II Riigikogu valimisi EKP üheks tähtsamaks võitlusülesandeks poliitilise selgitustöö tunduvalt tõhustamine maal, selleks et koondada kogu maatöörahas ühisrindede võitluslipu alla ning luua tööliklassi ja töötava talurahva vahel kindel võitlusliit. II Riigikogu valimistel sai eriti suure kaotuse osaliseks Tööerakond, kellele anti nüüd 48% vähem häali kui I Riigikogu valimistel. Sotsid kaotasid 20% neistki häältest, mis neile anti I Riigikogu valimistel. Kuid 1919. aastal toimunud Asutava Kogu valimistega võrreldes langes sotsidele antud häälte arv II Riigikogu valimistel koguni üle 2,3 korra. Seega toimus sotside mõju pidev ja kiire langus. Kuid sellest hoolimata jäi nende positsioon veel küllaltki tugevaks mitte ainuüksi reas maakondades, vaid ka linnades (eeskätt Võrus, Kuressaares ja Paldiskis), kus tööstusproletariaadi erikaal oli tööstuse nõrga arengu tõttu suhteliselt väike.

Tööraha koondumine EKP poolt organiseeritud Töö-

¹²² II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923, lk. 57—59.

¹²⁴ Sealsamas, lk. 52—53 ja 62—65.

¹²⁴ Sealsamas, lk. 52—53 ja 62—65.

¹²⁵ Sealsamas, lk. 54—57 ja 64—69.

rahva Ühise Väerinde ümber ning kodanluse ühinemine kulakute ja linna suurkananluse partei, Põllumeestekogude ümber (see partei sai Asutava Kogu valimistel 6,5%, I Riigikogu valimistel 20,8% ja II Riigikogu valimistel 21,6% antud häälte üldarvust) näitas selgesti klassivastuolude teravnemist kodanlikus Eestis ning kahe klassi — proletariaadi ja kodanluse — ettevalmistumist eelseisvaks otsustavaks lahinguks.

II Riigikogus sai Tööraha Ühine Väerinne 100-st kohast 10, kusjuures selle nimekirjade alusel valiti Riigikogu liikmeteks silmapaistvad revolutsionäärid ja töölisliikumise tegelased Jaan Tomp, Hans Heidemann, Hendrik Allik, Rudolf Pälson, Paul Keerdo, Rudolf Veiram, Vladimir Kangur¹²⁶, Johannes Reesen, Jaan Rea ja Aleksander Mahlberg¹²⁷.

Taktikalistel kaalutlustel moodustati Riigikogus kaks rühma: 1) kommunistlike tööliste riigikogurühm (H. Allik, J. Reesen ja J. Tomp) ning 2) Eestimaa Tööraha Partei²⁸ riigikogurühm, kuhu kuulusid kõik ülejäänud ühisrinde saadikud.

EKP oli ainuke poliitiline partei, kes sai II Riigikogu valimiste tulemusena I Riigikogu valimistega võrreldes kaks korda rohkem kohti. «Tööraha Ühise Väerinna võit valimistel on silmatorkav», kirjutas pärast valimisi, 13. mail 1923 ilmuma hakanud uus ühisrinde häälekandja

---

¹²⁶ V. Kangur mõisteti pärast Riigikogu liikmeks valimist Pärnus 19. mail 1923 6-ndas jalaväerügemendis (Pärnu) kolmeks nädalaks peavahti (ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 251, l. 1). Seetõttu sai ta asuda oma kohuste täitmisele alles pärast karistuse kandmist (vt. lähemalt käesoleva brošüüri lk. 43).

¹²⁷ A. Mahlberg, kes oli areteeritud ning keda süüdistati riigivastastest salaorganisatsioonist osavõtus, astus 7. juunil 1923 tagasi. (ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 257, l. 11). Tema asemele pidi astuma J. Lauristin, kes oli samuti areteeritud. Et Riigikogu otsustas mitte nõuda (vt. lähemalt käesoleva töö lk. 43 ja 44) tema vabastamist, siis kutsuti Riigikogusse järgmine kandidaat A. Janson.

¹²⁸ Eestimaa Tööraha Partei (ETP) võeti uueks nimeks oportunistlikest liidreist puhastatud ning täielikult revolutsioonilise klassivõitluse platvormile asunud EISTP-le, selle IV kongressil 1923. aasta juunis. Eestimaa Tööraha Partei, mille Keskkomitee 9-st liikmest 5 olid Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmed (H. Heidemann, R. Pälson, P. Keerdo, A. Janson ja V. Kangur), töötas täielikult EKP juhtimise all ja kujunes tööraha kommunistliku organiseerimise legaalseks keskuseks. Tänu ETP energilisele tegevusele kasvas tugevasti EKP mõju linnas ja maal ning tugevnes tööliklassi ja töötava talurahva võitlusliit.

«Tööraha Hää!» II Riigikogu valimiste tulemusi analüüsid. «Sel võidul ei puudu välispoliitilinegi tähtsus, sest kodanlaste ja nende kannupoiste alaline tõendamine, et revolutsioonilistel töölistel ehk «Moskva poolehoidjatel» pole teps mõju, on hiilgavalt ümber lükatud. Tallinnast ja kogu maalt vaatab Euroopasse kommunistlike tööliste silm.»¹²⁹

4. KOMMUNISTLIKU FRAKTSIOONI TEGEVUS II RIIGIKOGUS AASTAIL 1923—1925

II Riigikogu tuli kokku 7. juunil 1923. Juba esimesel koosolekul nõudis kommunistlik fraktsioon valimiste ebaseaduslikuks tunnistamist, sest laiad tööraha hulgad ei saanud kodanluse vägivalda tõttu tegelikult kasutada Põhiseaduses ettenähtud valimisõigust. «Valimistel on kõige jämedamalt valimise seadusi rikutud, koosoleku vabadusi vägistatud, sõnavabadusi kägistatud,» ütles J. Reesen ülalmainitud nõudmist põhjendades. «Valimistel oli klassiteadlikumal tööraha osal tööraha ühise väerinna näol valimisvõimalused ära võetud kahes valimisringkonnas, Tallinnas ja Viru maakonnas... Kümned tuhanded töölistes on ilma valimisõigusega jäetud ja sellepärast ei saa meie rühm Riigikogu peale mitte vaadata, kui rahvaesituse peale, kui rahva tahtmise avaldaja ja peegeldaja peale. Kui teie täna siia kokku olete tulnud, siis ei või teie mitte veel ütelda, et teie rahva tahtmist peegeldate.»¹³⁰ 8. juunil 1923 esitasid kommunistliku fraktsiooni liikmed P. Keerdo, J. Tomp ja H. Allik arupärimise II Riigikogu valimiskampaania ajal teostatud tööraha valimisõiguste rikkumise kohta.¹³¹ Selles toodi esile kõik vägivaldaaktid, mis kodanlus oli valimiskampaania ajal tööraha kallal korda saatnud selleks, et ta ei saaks kasutada Põhiseaduses ettenähtud valimisõigust. Kartes, et arupärimise käsitlemine annab kommunistlikule fraktsioonile suurepärase võimaluse kodanliku demokraatia ja kodanluse töörahavastase tegevuse paljastamiseks, lükkas kodanlik Riigikogu selle tagasi.

Ka 12. juunil 1923 toimunud teisel koosolekul, kus esimesena seisis päevakorras mandaatkomisjoni aruanne,

¹²⁹ «Tööraha Hää!» nr. 3, 19. mail 1923.

¹³⁰ II Riigikogu I. istj. prot. nr. 1, v. 8—9.

¹³¹ Sealsamas, prot. nr. 4, v. 139—140.

nõudis kommunistlik fraktsioon valimiste tühistamist ja areteeritud tööliissaadikute (J. Lauristin ja V. Kangur) vabastamist ning töörahvale Põhiseaduses ettenähtud poliitiliste õiguste ja vabaduste kindlustamist.

Koosoleku päevakorra kohta sõna võttes märkis P. Keerdo, et Riigikogu volitusi ei saa maksvaks tunnistada, enne kui selle tööst osavõtt on võimaldatud ka areteeritud tööliissaadikuile. Seetõttu esitas ta alljärgneva ettepaneku: «Riigikogu otsustab tänast koosolekut mitte pidada, teeb Riigikogu juhatusel ülesandeks nõuda, et vangistatud Riigikogu liikmed Lauristin ja Kangur viibimata saaksid vabastatud. Riigikogu ei pea enne järgmist koosolekut, kui nimetatud Riigikogu liigetel võimalus on avanenud oma kohuste täitmisele asuda.»¹³² Kuid sotsist Riigikogu abiesimees K. Virma, kes koosolekut juhatas, ei pannud P. Keerdo ettepanekut isegi hääletusele, põhjendades seda sellega, et viimane ei käivat päevakorra kohta.

Mandaatkomisjoni aruande arutamisel paljastas H. Allik oma hästi põhjendatud sõnavõtus nii ühise väerinde nimekirjade tühistamise tegeliku põhjuse kui ka kodanlikus Eestis kehtiva «demokraatia» tõelise olemuse. Ta esitas kommunistliku fraktsiooni nimel järgmise ettepaneku: «Riigikogu, silmas pidades, et valimiste peakomitee poolt on tühistatud mitmed töörahva nimekirjad kõige töölisrikamates ringkondades, ja et valimistel on kõige jämedamalt rikutud töörahva valimisvabadust, ei tunnista oma volitusi maksvaks ja läheb laiali.»¹³³ See otsus lükati muidugi tagasi ning vastu võeti mandaatkomisjoni ettepanek tunnistada II Riigikogu valimised seaduslikeks. Kuid kommunistliku fraktsiooni energiline võitlus areteeritud tööliissaadikute vabastamise eest sundis kodanlikku Riigikogu koosoleku lõpul selles küsimuses siiski seisukohta võtma. J. Lauristini ja V. Kanguri vabastamise küsimus anti otsustamiseks Riigikogu koosseisu komisjoni. Viimane esitas 26. juunil 1923 ettepaneku J. Lauristini vabastamist mitte nõuda, kuna teda süüdistatakse «... osavõtmises ühingust, mille sihiks oli maksva riigikorra kukutamine.»¹³⁴ V. Kanguri suhtes ei olnud aga tarvis enam mingit otsust vastu võtta, sest ta vabanes 16. juunil 1923. Kuigi kommunistide H. Alliku ja R. Pälsoni poolt lükati

¹³² II Riigikogu 1. istj. prot. nr. 2, v. 18.

¹³³ Sealsamas, v. 24—25.

¹³⁴ Sealsamas, prot. nr. 3, v. 80.

ümber J. Lauristini vastu esitatud süüdistused, võttis Riigikogu siiski vastu komisjoni ettepaneku J. Lauristini vabastamist mitte nõuda. Selle otsusega tõendas Riigikogu veelkord, et ta ei kavatsengi kaitsta töölissaadikute isikupuutumatust. «Ma pean tähendama, et töölisteklass teeb siit jällegi ühe järelduse: see ilus sõnademulin sellest ilusast demokraatiast ja rahvatahtmisest, on ainult välja mõeldud kurnajateklassi poolt töörahva petmiseks,» ütles R. Pälson. «Töörahvas ei taha aga ennast enam petta lasta, nagu näitasid seda viimased valimised, kus töölisel kõige vägivalla ja takistuste peale vaatamata hääletasid töörahva ühise väerinna kandidaatide nimekirja poolt. Sellest peab järeldama, et sel kurnajateklassi peastaabil mitte pikka iga ei ole... varem, ehk hiljem, tuleb teil aset anda töörahva valitsusele.»¹³⁵

Ülaltoodud faktidest nähtub, et kommunistlik fraktsioon alustas kokkuastunud Riigikogus otsekohe ennastsalgavat võitlust töörahva eluliste nõudmiste ja huvide eest. Samal ajal kritiseeriti konkreetsete faktide varal kodanluse töörahvavastast tegevust ning sotsiaaläraandjate töölisliikumist lõhestavat poliitikat.

Oma töös lähtus II Riigikogu kommunistlik fraktsioon 1922. aasta sügisel toimunud EKP III kongressi¹³⁶ ja Eestimaa ametiühingute II kongressi¹³⁷ ning Kominterni vastavatest otsustest. Seejuures oli tema tegevuse üheks põhitähtsuseks töörahva ühisrindede kindlustamine ja laiendamine kõigi ekspluateeritud kihtide kaasatõmbamise näol. Sellest lähtudes võitles kommunistlik fraktsioon II Riigikogus aktiivselt Töörahva Ühise Väerinde 12 nõudmise ellurakendamise eest. Eriti ennastsalgavalt võitlesid kommunistid II Riigikogus töörahvale poliitiliste õiguste kindlustamise, töörahva raske majandusliku olukorra parandamise, tööliklassi ja töötava talurahva kindla klassiliidu loomise ning Nõukogude Liiduga tihedate suhete sõlmimise eest.

Et Töörahva Ühise Väerinde nõudmiste hulgas oli kesksel kohal tööliklassile alalist jahti pidava kaitsepolitsei

¹³⁵ II Riigikogu I. istj. prot. nr. 3, v. 82.

¹³⁶ EKP III kongressi kohta vt. lähemalt A. Lebbin, Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses töörahva ühisrindede eest (1921—1924), lk. 27—29 ja A. Liebman, EKP III kongress, «Eesti Bolševik» 1948, nr. 21, lk. 50—60.

¹³⁷ Vt. lähemalt A. Liebman, Lehekülgi Eesti ametiühingute ajaloost, «Rahva Hääl» nr. 278 (4450), 27. novembril 1957.

likvideerimine, siis esitasid J. Tomp, J. Reesen ja R. Veiram 6. juulil 1923 seaduseelnõu, milles nõuti kaitsepolitsei viivitamatut kaotamist.¹³⁸ «Kaitsepolitsei... on algusest peale oma tegevusega näidanud, et see asutus ainult tööliste klassivõitluse halvamiseks ja takistamiseks on töötanud», öeldi seletuskirjas seaduseelnõu põhjendamiseks. «Tööliste esitajad, kes rahva poolt seadusandlistesse ja omavalitsuslistesse asutustesse valiti, said kaitsepolitsei poolt kui poliitilised kurjategijad areteeritud ja väljamõeldud süüdistuste või Vene tsaari paragrahvide põhjal sõjakohtu kätte antud. Isegi vabariigi põhiseadus ja teised maksvad seadused on kaitsepolitsei poolt kõige sagedamat rikkumist leidnud. Ent kaitsepolitsei pole siiski tema asutajate lootusi — klassivõitlust ja klassivõitluse alusel seisvaid töölisi ära hävitada — täitnud. Klassivõitlust, mida kaitsepolitseis poliitiliseks kuritööks peetakse, ei ole suutnud ega suuda kaitsepolitsei ära kaotada. Seda näitavad ka 2-se Riigikogu valimised.»¹³⁹ Esitatud seaduseelnõu toetas kogu Eesti tööliklass, seetõttu ei julgenud Riigikogu juhatus sellele käiku andmata jätta, vaid esitas 12. juulil 1923 Riigikogule arutamiseks. Pärast kahel koosolekul toimunud ägedaid vaidlusi anti seaduseelnõu J. Laidoneri ettepanekul 27. juulil 1923 üldkomisjoni. Üldkomisjon jõudis 4. detsembril, s. o. enam kui 4 kuu pärast, Rahvarakonna liidri J. Jaaksoni eesistumisel otsusele «... et eelnõu tuleb tagasi lükata... sellepärast, et eelnõu puudulik — ei ole ettenähtud, kelle hoolde varandused ja aktid jäävad ning kes asutuse likvideerib...».¹⁴⁰ Ettepanek tuli 6. detsembril 1923 Riigikogus arutusele, kusjuures kommunistliku fraktsiooni liikmed (R. Veiram, H. Heidemmann, J. Reesen, J. Rea, P. Keerdo, H. Allik ja A. Janson) esitasid selle käigus suure hulga konkreetseid fakte kaitsepolitsei poolt töörahva ja tema esindajate kallal teostatud arvukate vägivallaaktide kohta. Eriti teravaks kodanlusevastaseks süüdistuskõneks kujunes R. Veirami ulatuslik sõnavõtt, kus toodi päevavalgele areteeritute jõledad piinamised kaitsepolitsei Viru (Rakvere)¹⁴¹, Tartu ja Valga jaoskonnas.¹⁴² Sõnavõttus näidati, et kaitsepolitsei kasutas

¹³⁸ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 933, l. 5—7.

¹³⁹ Sealsamas, l. 5.

¹⁴⁰ Sealsamas, l. 4.

¹⁴¹ Et kaitsepolitsei Viru jaoskond asus Rakveres, siis nimetati seda tavaliselt Rakvere kaitsepolitseiks.

¹⁴² II Riigikogu 2. istj. prot. nr. 48(28), v. 1635—1651.

Rakveres areteeritute piinamiseks peale metsiku peksu koguni elektrivoolu (nn. «elektrivanni») selleks, et sundida neid omaks võtma kaitsepolitsei poolt fabritseeritud süüdistusi. Rakveres piinati kaitsepolitseinike poolt surnuks I Riigikogu kommunistliku fraktsiooni sekretär ja Tallinna linnavolikogu kommunistliku fraktsiooni liige P. Raudsepp, kelle surnukeha põletati metsas tuleriidal, kusjuures mõrva varjamiseks koostati akt tema põgene-mise kohta.¹⁴³ Äärmiselt metsikuid piinamisvahendeid kasutasid kaitsepolitseinikud ka Valga jaoskonnas. «Peale hariliku nagaikaga peksmise võetud ja riputatud inimesed seinale...», märkis oma sõnavõtus R. Veiram. «Harilikult piinatud naisterahvaid niiviisi, et neile nõeltega rindadesse torgiti. Harilik asi oli see, et kui inimesed seinal rippusid, siis põletati neid jalataldade alt. Ka pandi inimesi piina-pakule, mille serv terav oli, põlvili seisma.»¹⁴⁴ Kodanluse esindajad, kes sattusid kommunistide hästi argumenteeritud sõnavõttudest raevuhoogu, asusid toetama Riigi-kogu üldkomisjoni ettepanekut seaduseelnõu tagasi lükata, kusjuures nad kasutasid kommunistide laimamiseks iga-suguseid väljamõeldisi. Ka sotside liidrid ruttasid kodanlust ja tema kommunistide laimavaid väljamõeldisi igati toe-tama. Kuid kommunistliku fraktsiooni poolt paljastati juurteni nende alatute väljamõeldiste tõelised eesmär-gid. Pärast ägedaid vaidlusi lükkaski Riigikogu seadus-eelnõu tagasi, kiites seega heaks kaitsepolitsei poolt töö-rahva kallal kordasaadetud jõledad vägivallaaktid. Kuigi seaduseelnõu kaitsepolitsei kaotamise kohta tagasi lükati, oli selle arutamisel Riigikogus siiski suur tähtsus. Selle tagajärjel veendusid töörahva laiad hul-gad veelkord selles, et tema suhtes kehtivad Põhiseadu-ses lubatud demokraatlikud õigused ja vabadused vaid paberil. Töörahvale sai üha enam selgeks, et poliiti-liste õiguste saavutamiseks on tarvis kukutada Eestis kodanluse diktatuur ning uuesti kehtestada nõukogude võim.

Võideldes aktiivselt töörahva raske majandusliku olu-korra parandamise eest, nõudis kommunistlik fraktsioon eriti ennastsalgavalt elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära kehtestamist, töötajate korteriolude paranda-

¹⁴³ ORRKA, Kohtukoja Prokuratuur, f. 71, nim. 2, s.-ü. 662, l. 586.

¹⁴⁴ II Riigikogu 2. istj. prot. nr. 48(28), v. 1645.

mist, töötatöoliste riiklikku kindlustamist ning töörahva lastele hariduse võimaldamist riigi kulul. Nii esitasid H. Allik, R. Pälson, J. Reesen ja V. Kangur 13. novembril 1923 seaduseelnõu proletaarsete üliõpilaste riikliku toetamise kohta, mis oli välja töötatud Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste (hiljem Proletaarse Üliõpilaste) Seltsi poolt.¹⁴⁵ Töörahva ühisrinde loosungite all üha laieneva revolutsioonilise liikumise survele esitas Riigikogu juhatus seaduseelnõu 16. novembril 1923 arutamiseks. Selle vastuvõtmise põhjendamiseks sõna võttes paljastas R. Pälson kodanluse vale, nagu oleks kodanlikus Eestis hariduse saamine kättesaadav ka töörahva lastele. Seejuures tõestas sõnavõtja konkreetsete faktide abil, et töölislaster on vanemate vaesuse tõttu isegi alghariduse omandamine seotud suurte raskustega, rääkimata kesk- ja kõrgemast haridusest.¹⁴⁶ H. Heidemann, kes toetas R. Pälsoni ettepanekut, analüüsis oma sõnavõttus üksikasjalikult seaduseelnõu sisu, häbi-märgistades seejuures kodanluse töörahvavastast hariduspoliitikat.¹⁴⁷ Pärast kommunistliku fraktsiooni liikmete sõnavõtte kritiseeris metssootside liider J. Piiskar seaduseelnõu selles esinevate «puuduste» pärast, kuigi ta seejuures demagoogiliselt tunnistas kehvade üliõpilaste toetamise vajadust. Üks põhilisi «puudusi» seisis sõnavõtja arvates selles, et seaduseelnõus «...ei ole kusagil defineeritud, kes on proletaarline üliõpilane selle seaduse mõttes».¹⁴⁸ «Puudustele» toetudes tegi J. Piiskar ettepaneku anda seaduseelnõu ümbertöötamiseks hariduskomisjoni. Selle ettepaneku toetuseks võttis sõna metssoots O. Gustavson, kes samuti demagoogiliselt tunnistas vaeste üliõpilaste toetamise vajadust, asudes samal ajal agaralt «analüüsima» seaduseelnõu «puudulikkust». Seejuures jõudis sõnavõtja «järeltulele», et kommunistid esitasid seaduseelnõu «ei millekski muuks, kui ainult demonstratsiooniks».¹⁴⁹ Sellise alatu demagoogiaga anti kodanlusele märku seaduseelnõu tagasilükkamiseks. Kristliku Rahvaerakonna liider, tagurlik koolitegelane H. Bauer ruttaski tegema ettepanekut seaduseelnõu tagasilükkamiseks. Tema

¹⁴⁵ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 939, l. 1; II Riigikogu 2. istj. prot. lisa nr. 104 ja 105, v. 115—116.

¹⁴⁶ II Riigikogu 2. istj. prot. nr. 40 (20), v. 1217—1219.

¹⁴⁷ Sealsamas, v. 1219—1224.

¹⁴⁸ Sealsamas, v. 1229.

¹⁴⁹ Sealsamas, v. 1231.

arvates polevat seaduseelnõu vastuvõtmiseks mingit vajadust, sest ülikoolile antakse iga aasta teatavad summad üliõpilaste toetamiseks stipendiumide näol. Pealegi olevat seaduseelnõu kommunistliku fraktsiooni poolt esitatud mitte vaeste üliõpilaste toetamise tõsise sooviga, vaid «... puht poliitilistel propaganda põhjustel demonstratsiooni tegemiseks...»¹⁵⁰ Esimesena asus reaktionäär H. Bauerit toetama pastor Th. Tailmeister, kes tunnistas oma sõnavõtus seaduseelnõu samuti vastuvõtmatuks põhjusel, et see olevat esitatud vaid «poliitiliseks demonstratsiooniks». Kartes end koguduse silmis täielikult kompromiteerida rahvahariduse vaenlasena, tunnistas temagi seejuures silmakirjalikult vaeste üliõpilaste toetamise vajadust. Kuid kogu see alatu demagoogia, mida kodanlike ja väikekodanlike «töölisparteide» esindajad teostasid Riigikogus seaduseelnõu tagasilükkamise põhjendamiseks, paljastati juurteni kommunistide poolt. «Kui härra Piiskar nii kaua tööliste ringkonnast eemal on olnud, siis ei ole ime, et ta ei tea, mis tähendab tööline või proletaarlane», ütles H. Allik metsots Piiskari alatut demagoogiat häbimärgistades. «Ma saaksin sellest väga hästi aru, kui sarnase küsimusega tullakse paremalt poolt, kuid natuke imelik on siiski, kui seda küsib härra Piiskar, kes ennast sotsialistiks nimetab. Proletaarlane üliõpilane tähendab seda, kes elab omast tööjõust ja kellel ei ole isa kulla- või pabermarkade kotti, ega mõnda rikast Ameerika kullaonu.»¹⁵¹ H. Heidemann, R. Pälson jt. kommunistliku fraktsiooni liikmed kritiseerisid kodanluse paljukiidetud üliõpilaste toetamise tõelist olemust. Konkreetsete faktide abil näidati, et üliõpilaste toetamiseks määratud summad jagatakse rõhuvas ülekaalus vaid kodanluse hulgast pärinevatele üliõpilastele ja nende seltsidele, mitte aga töölisnoorsoo hulgast pärinevate üliõpilaste toetamiseks. Näidates, kuivõrd hädavajalik on proletaarsete üliõpilaste toetamine, ütles H. Heidemann: «Käesoleval ajal on meie teada ülikoolis neid, kes ei ole suutnud õppemaksu ära maksta, — 125 üliõpilast... Need on üliõpilased-proletaarlased. Arusaadav, et selle tagajärjel on nemad sunnitud ülikoolist eemal olema ja oma haridust teiste abinõudega koduselt täiendama, ehk hoopis õppimisest eemale jääma. Nii ei saa

¹⁵⁰ II Riigikogu 2. istj. prot, nr. 40(20), v. 1239.

¹⁵¹ Sealsamas, prot. nr. 43(23), v. 1477—1478.

kuidagi siin järeldada, et üliõpilaste toetus ei oleks tarvilik ehk oleks võimalik seda kas või teiste abinõudega võimaldada.»¹⁵²

Paljastades kodanlike ja väikekodanlike parteide liidrite demagoogilist väidet, nagu pooldaks nad tõesti vaeste üliõpilaste toetamist, ütles H. Allik: «Härrad Tallmeister ja Bauer rääkisid ilusatest põhimõtetest — oleks tarvis toetada, oleks tarvis anda toetust kehvadele üliõpilastele. Aga vaadake, kommunistid teevad ainult demonstratsioone, kommunistid teevad nalja ja sellepärast ei ole võimalik toetada. Küsimus jääda kinni asja vormilise külje pärast. Meil on see vormiline külg täiesti vastuvõetav. Kui ta teile vastuvõetav ei ole, siis tehke see seadus kas või tuhandeparagrahviliseks, tehke veel iga paragrahvi juurde kolm märkust. Meil ei ole midagi selle vastu, kui aga seaduse põhimõte ei muutu ja kehvad üliõpilased toetust saavad. Ei ole veel kunagi jäänud asi peatuma asja vormilise külje pärast, kui on tarvis olnud määrata toetust paremale poole.»¹⁵³ H. Allik näitas, et kogu see alatu silmakirjatsemine on tingitud sellest, et töölislastele ei taheta võimaldada kõrgemat haridust, aga seda ei juleta avalikult öelda. Pärast tormilisi vaidlusi lükkaski Riigikogu 23. novembril 1923 proletaarsete üliõpilaste toetamise seaduseelnõu tagasi.¹⁵⁴ Riigikogu otsus näitas töölisnoorsoole veelkord ilmekalt, et ainult töörahva valitsus kindlustab talle võimalused kõrgema hariduse saamiseks. Seetõttu aktiveerus töölisnoorsoo revolutsiooniline võitlus tunduvalt. Seaduseelnõu, mille arutamise käigus tuli eredalt ilmsiks sotside liidrite töölisklassi huvisid reetev tegevus ja nende tihe koostöö kodanlusega, etendas samuti märkimisväärset osa sotslike liidrite isoleerimisel töörahvast.

Kommunistliku fraktsiooni aktiivne võitlus töölislastele hariduse võimaldamise eest oli üheks peamiseks tõukejõuks, mis sundis kodanlust võtma 1924. aastal riigi eelarvesse vaeste õpilaste toetamiseks 15 miljonit marka.

1923. aasta hilissuvel ja sügisel oli Riigikogu kommunistliku fraktsiooni üheks tähtsamaks võitlusülesandeks omavalitsuste (linna- ja alevivolikogude ning maakonna-

¹⁵² II Riigikogu 2. istj. prot. nr. 43(23), v. 1467.

¹⁵³ Sealsamas, v. 1463.

¹⁵⁴ Sealsamas, v. 1485.

ja vallanõukogude)¹⁵⁵ valimiskampaania juhtimine. Valimiskampaania toimus olukorras, kus 1923. aasta suvel alanud majanduskriis üha süvenes ning töörahva majanduslik olukord selle tagajärjel järsult halvenes.¹⁵⁶ Selle tagajärjel suurenes ekspluateeritavate kihtide rahulolematumus valitseva korraga, mida kommunistlik fraktsioon oskuslikult kasutas töörahva ühisrinde kindlustamiseks uute töörahva kihtide koondamisega selle loosungite alla.

25. augustil 1923 pöördusid Riigikogu kommunistlik fraktsioon ja Eestimaa Tööraha Partei Keskkomitee üleskutsega Eesti töörahva poole. Üleskutses, mis avaldati 4. septembril ka ühisrinde häälekandjas «Töö Lipp», teatati, et Üleriikliku Maatöölise Liidu juhatus korraldab 16. septembril Tallinnas maatööraha nõupidamise (konverentsi) valla- ja maakonnanõukogude ning alevivolikogude valimiste asjus. Maatöörahvast kutsuti üles saatma oma esindajad nõupidamisele, kusjuures soovitati kohapeal läbi arutada juurdelisatud valimisplatvorm, mis oli välja töötatud Üleriikliku Maatöölise Liidu juhatuse poolt.¹⁵⁷ Seoses üleskutse avaldamisega juhiti ajalehes tähelepanu sellele, et ei jäädaks ootama 16. septembri konverentsi, vaid asutaks kohe valimiskampaania teostamisele. Seejuures rõhutati: «Algnõudmisteks on valimistel töörahva ühise väerinna 12 nõudmist ja hüüdsõna, et töörahva asemikud ka omavalitsustes peavad töörahva valitsuse eest võitlema.»¹⁵⁸ Töölisorganisatsioonidel soovitati kohe ellu kutsuda valdade ja alevite ühisrinde valimiskomiteed.

Riigikogu kommunistliku fraktsiooni juhtimisel asutigi

---

¹⁵⁵ Omavalitsuste valimised kuulutati välja siseministri otsusega 15. augustist 1923. Seejuures määrati vallanõukogude valimiste tähtajaks 4. ja 5. november ning maakonnanõukogudele 9. ja 10. detsember. Alevivolikogude valimiste tähtaja kindlaksmääramine jäeti maakonnavalitsuste ning linnavolikogude-linnaavalitsuste ülesandeks («Riigi Teataja» 1923, nr. 109/110, lk. 803).

¹⁵⁶ 1923.—1924. aasta majanduskriisi kohta vt. lähemalt A. Suni 1a, Eesti proletariaadi 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu objektiivsetest ja subjektiivsetest tingimustest, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 1957, nr. 1, lk. 3—13; 1924. aasta 1. detsembri ülestõus, Tallinn. 1959, lk. 4—10 ja H. Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924), lk. 87—95.

¹⁵⁷ «Töö Lipp», nr. 1, 4. septembril 1923.

¹⁵⁸ Sealsamas.

juba enne maatööraha konverentsi kogu riigis valimiskampaania teostamisele.

Tallinnas 16. septembril 1923 toimunud maatööraha konverentsi töö juhtimine kuulus täielikult Riigikogu kommunistlikule fraksioonile. Konverentsi juhatajaks valiti H. Heidemann ja V. Kangur, kuna ettekannetega ühisrinde valimisplatvormist, selle taktikast omavalitsuste valimistel ning ühisrinde valimiskomiteedest esinesid P. Keerdo, H. Allik ja V. Kangur, «Meie võime järele andmisi teha ühes kui teises küsimuses, oma peapõhimõtetes ja sihtjoontes ei tohi meie aga kühneväärtki järeleandmisi teha,» rõhutas H. Allik ühisrinde taktikat omavalitsuste valimistel analüüsid. «Mitte selleks ei tee meie ühist väerinda poolproletaarlastega ja osa väikekodanlusega, et ise läbi imbuda väikekodanlise ideoloogiaga, vaid selleks et neid kaasa tõmmata revolutsioonilisele teele. Selleks peame igal sammul nende vigu näitama ja nende paendlust ning argtust halastamata piitsutama».¹⁵⁹ Edasi märkis sõnavõtja, et valimiskampaania ajal tuleb töörahvale veenvalt näidata, et töölissaadikud ei suuda omavalitsustes valijate nõudmiste teostamiseks ilma tööraha laiade hulkade toetuseta midagi ära teha. Kuid võideldes omavalitsustes tööraha igapäevaste nõudmiste eest, ei tohi töölissaadikud seejuures hetkekski unustada oma peamist võitlusülesannet — võitlust tööraha võimu eest.

Et väikekodanlike «töölisparteide» liidrid kuulutasid end demagoogiliselt tööraha huvide kaitsjaks, siis olid kutsutud konverentsist osa võtma ka nende esindajad. Kuid nii metssootside esindajad E. Joonas ja J. Piiskar kui ka sotside esindaja K. Ast tõestasid konverentsil veelkordselt, et nad on tegelikult Eesti tööraha huvide reetjad.

Maatööraha konverentsil võeti vastu ühisrinde valimisplatvorm, mis oli välja töötatud Maatöölise Liidu juhatause poolt. Selles nõuti maksude asetamist jõukatele kihitidele, 8-tunnise tööpäeva kehtestamist, töötatöölise toetamist, tööraha lastele hariduse võimaldamist omavalitsuste kulul, töötajaile tasuta arstiabi ja korraliku sotsiaahoolekande kindlustamist, töölisorganisatsioonide toetamist jne. Samuti võttis konverents vastu H. Alliku poolt esitatud üleskutse «Töölisele ja teenijatele saunahurtsikutes, popsihüttides, taludes, mõisates — kogu töörahvale

¹⁵⁹ «Töö Lipp», nr. 7, 18. septembril 1923.

valdades ja alevites!», kus töörahvast kutsuti üles ühisrinde lipu all aktiivselt valimistest osa võtma. Üleskutse koos valimisplatvormiga avaldati ka ajalehes «Töö Lipp». ¹⁶⁰ V. Kanguri ettepanekul võttis konverents vastu resolutsiooni ühisrinde valimiskomiteede loomise kohta. Otsustati luua nii ülemaaline kui ka maakondade, alevite ja valdade valimiskomiteed neist töörahva organisatsioonide esindajaist, kes liituvad ühisrinde valimisplatvormiga. J. Veldi ettepanekul võttis konverents vastu resolutsiooni rahvusvahelise töötava talurahva konverentsi kokkukutsumise kohta. ¹⁶¹ Samuti võeti konverentsil vastu spetsiaalne resolutsioon maatöölise ja popside olukorra kohta. Selles nõuti elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära ja põllutöölisele 8-tunnise tööpäeva ning eluaseme-seaduse kehtestamist. Seejuures kohustas konverents kõiki Riigikogu rühmi, kes nimetavad end töölisrühmadeks, võitlema nende nõudmiste eest.

21. oktoobril 1923 toimus Tallinnas Eestimaa Töölisühingute Üldliidu Kesknõukogu (mida tuntakse tavaliselt Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu nime all) juhatusel, Eestimaa Töörahva Partei Keskkomitee ja Riigikogu kommunistliku fraktsiooni korraldusel linnadevaheline töölisorganisatsioonide nõupidamine linnavolikogude valimise küsimuses. Nõupidamine avaldas üleskutse Eesti tööliklassile ning võttis vastu konkreetse valimisplatvormi. ¹⁶²

Lähtudes maatööraha konverentsi ning linnade töölisorganisatsioonide nõupidamise otsustest, intensiivistas Riigikogu kommunistlik fraktsioon tunduvalt võitlust töörahva igapäevaste nõudmiste eest. Seejuures püüti Riigikogus iga küsimuse arutamist kasutada selleks, et nõuda elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära kehtestamist, korterikriisi lahendamist, mõisatöölise varustamist maaga, töörahva lastele hariduse võimaldamist ¹⁶³, töötähtsuste toetamist jne. Nii näiteks toimus 4. oktoobril 1923 Riigikogus keskustelu sotside poolt häälte püüdmise eesmärgil esitatud toiduainete väljavedu ja elukalliduse tõusu puudutava arupärimise ümber. P. Keerdo tegi sel puhul kommunistliku fraktsiooni nimel ettepaneku, milles märgiti, et elukalliduse küsimust võib töörahva huvides lahen-

¹⁶⁰ «Töö Lipp», nr. 8, 20. septembril 1923.

¹⁶¹ Sealsamas, nr. 7, 18. septembril 1923.

¹⁶² ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 257, l. 15—17.

¹⁶³ Selle kohta vt. lähemalt käesoleva brošüüri lk. 47—49.

dada vaid elatusmiinimumile vastava töötasu alammäära ning nii sise- kui ka väliskaubanduse üle tööraha kontrolli kehtestamisega. Riigikogu seda ettepanekut muidugi vastu ei võtnud.¹⁶⁴ Tööraha igapäevaste nõudmiste eest aktiivselt võideldes kasutas kommunistlik fraktsioon Riigikogu tribüüni ühtlasi nii propagandaks tööraha valitsuse kasuks kui ka tööraha aktiivsesse võitlusse mobiliseerimiseks töolis-talupoegade valitsuse eest. Peaaegu iga küsimuse arutamise puhul rõhutati, et töötajate nõudeid võib rahuldada vaid tööraha valitsus. Nõudes energiliselt töötatöölise riiklikku toetamist, esitas kommunistlik fraktsioon (P. Keerdo, H. Allik ja A. Janson) 2. oktoobril 1923 arupärimise töötatöölise toetamise asjus, mille aga Riigikogu 11. oktoobril tagasi lükkas.¹⁶⁵ Seejärel esitas P. Keerdo 18. oktoobril toimunud koosolekul kodanlikule valitsusele küsimuse töötatöölise toetamise asjus.¹⁶⁶ Sellele küsimusele 1. novembril 1923 vastates jätkus «kristlasest» tööja hoolekandeministril O. Ambergil jultumust väita, et Eestis ei olevat üldist tööstuskriisi. Seetõttu ei olevat ka töötatöölise toetamise vajadust.¹⁶⁷ Siinjuures olgu märgitud, et alles 10. oktoobril oli minister töötatöölise esindajaile avameelselt tunnistanud tööpuuduse olemasolu.¹⁶⁸ Kuid kommunistliku fraktsiooni surve ning üha süvenevast majanduskriisist tingitud tööpuuduse järsu kasvu tõttu tuli Riigikogul 1924. aasta märtsis siiski vastu võtta seadus 25 miljoni marga määramise kohta töötatöölise toetuseks.¹⁶⁹ Omavalitsuste valimiskampaania ajal¹⁷⁰ esitas kommunistlik fraktsioon 2 seaduseelnõu ja 12 arupärimist (nagu näiteks Adavere (Viljandimaal) mõisa töolistelt maade äravõtmise, rahvusvahelise töölisnoorsoo püha tähistamiseks määratud demonstratsioonide ärakeelamise, sõjaseisukorra osalise edasikestmise, töölisajakirjanduse sulgemise, 2. jalaväerügemendi sõdurite peksmise ning poliitilise meelsuse pärast tagakiusamise kohta Pärnu garnisonis jne.), mis kujukalt iseloomustavad fraktsiooni

164 II Riigikogu 2. istj. prot. nr. 22(2), v. 148 ja 183—184.

165 Sealsamas, prot. nr. 25(5), v. 318—323.

166 Sealsamas, prot. nr. 28(8), v. 554.

167 Sealsamas, prot. nr. 34(14), v. 889.

168 Sealsamas, prot. nr. 25(5), v. 321.

169 II Riigikogu 3. istj. prot. nr. 78(17), v. 874—875.

170 Seejuures on loetud valimiskampaania alguseks omavalitsuste valimiste väljakuulutamise 15. augustil 1923 ning lõpuks 10. detsember, mis oli valimistel viimaseks hääletamispäevaks.

ennastsalgavat ja laiaulatuslikku võitlust kodanlikus parlamendis töörahva eluliste huvide kaitsmiseks. Mainitud arupärimiste hulgas oli 1923. aasta oktoobris J. Reeseni, J. Tombi ja H. Alliku poolt esitatud 3 arupärimist V. Kingissepa metsiku piinamise kohta,¹⁷¹ millele Riigikogu juhatus, eesotsas J. Tõnissoniga, ei andnud üldse käiku. Nendest arupärimistest, milledes nõuti V. Kingissepa piinajate ja mõrvarite karmi karistamist, nähtub, et tal murti sõrmed liikmeist välja ning käe- ja jalaluud katki.¹⁷² J. Reeseni protestist Riigikogu juhatusel selgub, et kommunistliku fraktsiooni poolt esitati 1923. aastal kokku 6 arupärimist V. Kingissepa piinamise ja elajaliku mõrvamise kohta. Et nende arupärimiste arutamine oleks toonud avalikkuse ette kaitsepolitsei poolt Eesti töörahva juhi kallal teostatud jõledused, mis oleks kahtlemata veelgi aktiveerinud üha laienevat revolutsioonilist võitlust, siis mattis Riigikogu juhatus nad lihtsalt arhiivi.

Paralleelselt Riigikogu tribüüni kasutamisega toimus valimiskampaania ajal kommunistliku fraktsiooni juhtimisel kogu riigis laiaulatuslik poliitiline selgitustöö, kusjuures erilist tähelepanu pühendati selgitustööle maal. Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmete poolt korraldati maal arvukalt kõnekoosolekuid, kus maatööravale selgitati nii omavalitsuste valimistest osavõtu vajadust kui ka sellega seoses olevaid töörahva võitlusülesandeid. Seejuures paljastati konkreetsete faktide abil järjekindlalt sotside ja metsotside liidrite töörahvavastast tegevust ning nende poolt töörahvale häälte püüdmise eesmärgil antud silmakirjalikke lubadusi. Selgitustöö tagajärjel vähenes pidevalt nende mõju töörahvahulkades. Oma üha langeva mõju päästmiseks otsustasid sotside ja metsotside liidrid omavalitsuste valimistel esineda ühiste nimekirjadega.

Riigikogu kommunistliku fraktsiooni poolt teostatud laiaulatuslik valimiseelne selgitustöö andis häid tagajärgi, nagu seda kinnitavad omavalitsuste valimiste tulemused. Töörahva ühisrinde nimekirjad saavutasid 1923. aasta novembri algul toimunud vallanõukogude valimistel 47

171 ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 1732, l. 5.

172 Sealsamas, l. 4.

vallas esikoha, kusjuures 12 vallas läks vallavalitsus revolutsiooniliste põllutööliste ja kehvikute kätte.¹⁷³ Kui 1921. aasta veebruaris toimunud omavalitsuste valimiste tulemusena loodi kommunistlikud fraktsioonid vaid kolmes maakonnanõukogus,¹⁷⁴ siis 9. ja 10. detsembril 1923 toimunud maakonnanõukogude valimiste tagajärjel loodi need peale Lääne- ja Petserimaa juba kõikides maakondades. 8. ja 9. detsembril toimunud alevi- ja linnavolikogude valimised andsid töörahva ühisrinde nimekirjadele veelgi suurema võidu. 9 alevis ja suuremates linnades — Tallinnas, Narvas, Pärnus, Tartus ning Viljandis saavutati antud häälte poolest esikoht. 1923. aasta mais toimunud II Riigikogu valimistega võrreldes langes neis linnades sotsidele ja metsotsidele antud häälte arv 63% võrra.¹⁷⁵ Tallinna linnavolikogu liikmeteks valiti silmapaistvad revolutsionäärid ja töölisliikumise tegelased J. Tomp, H. Allik, P. Keerdo, H. Arbon, O. Künnapuu (Lauristin) jt. (kokku 36 volinikku 101-st); Narva linnavolikokku V. Kangur, K. Kuusk, K. Pauk, A. Murro jt. (kokku 14 volinikku); Pärnu linnavolikokku J. Rea, A. Erdmann, J. Visk, J. Põlenik, V. Rea, B. Kumm, J. Andreesen jt. (kokku 16 volinikku 56-st); Viljandi linnavolikokku J. Reesen, H. Mannermaa, E. Luts, J. Viira jt. (kokku 8 isikut) ning Tartu linnavolikokku H. Heidemann, R. Pälson, P. Michelson, V. Sassi jt. (kokku 15 volinikku 60-st).

Omavalitsuste valimiste tulemused näitasid, et EKP-l läks korda ühisrinde oskusliku elluviimise teel isoleerida sotsid tööliklassist, võita kindlalt enda poole tööliklassi enamus ning vähendada tunduvalt oportunistlike parteide liidrite mõju väikekodanlikele kihtidele.

Üha süveneva majanduskriisi tingimustes tekitas töörahva ühisrinde hiilgav võit omavalitsuste valimistel kodanlusele suurt hirmu homse päeva pärast. Seetõttu otsustas kodanlus paisata tööliklassi ja ta organisatsioonide peale uue terrorilaine. 21. jaanuaril 1924 teostas kaitsepolitsei üle maa töölisliikumise tegelaste areteerimisi ning rüüstas töölisorganisatsioone. Ainuüksi Tallinnas areteeriti 21. jaanuari õhtul ja ööl vastu 22. jaanuari 63

---

¹⁷³ «Klassivõitlus» 1934, nr. 11, lk. 10; A. Sunila, Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924. aastal (kandidaadidissertatsiooni käsikiri), Tallinn 1959, lk. 58.

¹⁷⁴ Vt. lähemalt käesoleva brošüüri lk. 20.

¹⁷⁵ «Klassivõitlus» 1934, nr. 11, lk. 10.

inimest, ¹⁷⁶ nende hulgas Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmed H. Allik, P. Keerdo, J. Tomp ja A. Janson, kes areteeriti legaalsete töölisorganisatsioonide koosolekul viibimise ajal. V. Kangur areteeriti Narvas linnavolikogu Ühise Väerinde rühma koosolekul ning J. Reesen Viljandis töölisühingute koosolekul. ¹⁷⁷ J. Reesenil, keda politseiniku saatel Tallinna taheti toimetada, õnnestus teel põgeneda ning Nõukogude Liitu siirduda. Kaitsepolitseil ei läinud aga korda areteerida nelja kommunistliku fraktsiooni liiget — H. Heidemanni, R. Pälsonit, R. Veiramit ja J. Read, kes end põranda all varjates aktiivselt jätkasid töörahva revolutsioonilise võitluse edasist organiseerimist ja juhtimist. ¹⁷⁸ Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmete kõrval areteeriti ka suurem osa nende kandidaate (G. Abels, B. Kumm, A. Hansen, A. Reinson, O. Sepre, H. Tirussou ja paljud teised) ning suur osa omavalitsuste kommunistlike fraktsioonide liikmeid ja nende kandidaate.

Kuid ka ülemaalse töölisorganisatsioonide rüüstamise, nende juhtide ja Riigikogu ning omavalitsuste kommunistlike saadikute ja nende kandidaatide areteerimisega ei suutnud kodanlus üha ähvardavamaks muutuvat revolutsioonilist liikumist hävitada. J. Anveldi, O. Rästase jt. juhtimisel reorganiseeris Kommunistlik Partei kiiresti oma võrgu ning jätkas täie hooga proletariaadi võitluse juhtimist. Metsikust terrorist hoolimata ühines eesti töörahvas kogu maailma töötajate suure leinaga V. I. Lenini surma puhul. Kominterni ja EKP ning EKNÜ Keskkomitee üleskutsel kuulutasid eesti töölised V. I. Lenini matusepäeval välja viieminutilise tööseisaku. Areteerimisest pääsenud töölisliikumise tegelaste juhtimisel algas võitlus areteeritute vabastamise ning rüüstatud töölisorganisatsioonide tegevusvabaduse kindlustamise eest. Nii näiteks toimus 10. veebruaril 1924 Tartus töölisorganisatsioonide ja Tartu Ametiühingute Kesknõukogu juhatusel ning vabrikuvanemate ühine koosolek, millest võttis osa 72 isikut. Koosolekul vastuvõetud resolutsioonis nõuti areteeritute viivitamatut vabastamist, töölisorganisatsioonidele ja nende aktivistidele rüüstamisel tehtud kahjude tasumist, kohtu- ja sise-

¹⁷⁶ ORRKA, f. 14, nim. 1, s.-ü. 1020, l. 33.

¹⁷⁷ Sealsamas, f. 80, nim. 1, s.-ü. 257, l. 16 ja 20.

¹⁷⁸ Nähes, et Riigikogu ei kavatse samme astuda kommunistliku fraktsiooni liikmete saadikuõiguste taastamiseks, teatasid H. Heidemann, R. Pälson, R. Veiram ja J. Rea 1924. aasta veebruaris-märtsis, et nad astuvad Riigikogust välja.

ministri ning kaitsepolitseinike vastutuselevõtmist, töörahva tagakiusamise lõpetamist ja töölisorganisatsioonide tegevusvabaduse kindlustamist.¹⁷⁹ 11. veebruaril 1924 esitasid ebaseaduslikult areteeritud Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liikmed P. Keerdo, J. Tomp, H. Allik, V. Kangur ja A. Janson Riigikogule avalduse, milles nõuti «...valijate nimel endi ja kõigi vangistatud töölis-esindajate viibimata vabastamist. Teie valitsevate erakondade otsustada on», märgiti avalduses edasi, «kas käia põhiseaduse järgi või tallata see jalgade alla. Oleme kindlad, et valijad ja kogu Eestimaa töörahvas oskab ja saab teie otsusest tegema oma järeldused.»¹⁸⁰ Avaldus lükati muidugi tagasi. Kodanlus, kes oli seadnud oma eesmärgiks Riigikogu kommunistliku fraktsiooni täieliku hävitamise, ei vabastanud tööliissaadikuid ja nende kandidaate.

Kuid üha hädaohtlikumaks muutuva revolutsioonilise võitluse surve all oli kodanlus siiski sunnitud kutsuma veel vabaduses viibivate ühisrindede kandidaatide hulgast Riigikogusse uued töörahva esindajad. Nii kutsuti Riigikogusse Eduard Luts (22. märtsil), Johannes Jürna (3. aprillil)¹⁸¹, Jaan Velt (20. mail)¹⁸² jt., kes raugematu jõuga jätkasid nii töörahva eluliste huvide ja nõudmiste eest võitlemist kui ka kodanliku kurnamiskorra ning sotsiaalreeturite kritiseerimist. Paljastades F. Akeli kabineti deklaratsioonis¹⁸³ töörahvale antud lubadusi, ütles E. Luts 3. aprillil 1924

179 ORRKA, Tartu Ametiühingute Kesknõukogu, f. 1749, nim. 1, s.-ü. 2, l. 1—6.

180 Sealsamas, f. 80, nim. 2, s.-ü. 257, l. 20.

181 «Riigi Teataja» 1924, nr. 46, lk. 332 ja nr. 49, lk. 344.

182 II Riigikogu 4. istj. prot. nr. 106(9), v. 436.

183 1924. aasta märtsi lõpul pidi K. Pätsu valitsus maal tekkinud poliitilise kriisi tõttu lahkuma ja andma koha Kristliku Rahvaerakonna, Tööerakonna ja Rahvaerakonna bloki valitsusele, mida juhtis Kristliku Rahvaerakonna liider F. Akel. See valitsus, mis oli võimul 16. detsembrini 1924, seadis oma deklaratsioonis, millega riigivanem Akel esines Riigikogus 1. aprillil 1924, peaeesmärgiks terava majanduskriisi tõttu laostunud ja ummikusse jooksnud majanduse tervendamise. Seda tervendamist teostati aga töörahva ekspluateerimise süvendamise, tema elutaseme allasurumise ning Eesti imperialistlikest suurriikidest üha suuremasse sõltuvusse asetamise hinnaga. Kuid Akel-Strandmani valitsuse peamiseks tegevuseks kujunes samuti töölisorganisatsioonide rüüstamine ning eesrindlike proletaarlaste jälitamine, vangistamine ja tapmine. 1924. aasta novembris lavastatud «149 kommunisti protsess» ja Eesti töörahva ühe parema poja Jaan Tombi elajalik mõrvamine (vt. lähemalt käesoleva brošüüri lk. 60) on eredaks näiteks selle kohta, kuidas «kristlase» Akeli valitsus tegelikult rahva üle valitses.

Riigikogus: «Tööraha olukorda ei paranda ei mingisugune kodanline valitsus, olgu ta Päts'i või Akeli valitsus. Tööraha olukorda saab siis ainult parandada, kui valitseb tööraha valitsus.»¹⁸⁴

1924. aasta kevadel, üha süveneva majanduskriisi olukorras, toimusid kogu maal tööliiskoosolekud ja miitingud, kus avalikult püstitati kodanliku valitsuse kukutamise, tööraha võimu kehtestamise ja Eesti Nõukogude Liiduga ühendamise nõudmine. Tööraha revolutsiooniline võitlus nõukogude võimu taaskehtestamise eest saavutas sellise astme, et relvastatud ülestõus muutus objektiivseks paratamatuseks. Seetõttu kujunes 1924. aastal Riigikogu kommunistliku fraktsiooni peamiseks võitlusülesandeks relvastatud ülestõusu ideoloogiline ja organisatsiooniline ettevalmistamine. Seejuures püüdis kommunistlik fraktsioon pea-aegu iga küsimuse arutamist Riigikogus kasutada selleks, et töötajaile näidata, et ainuke pääsetee Eesti tööliklassi ja töötava rahva päästmiseks majanduslikust ummikust ja näljast on tööraha võimu kehtestamine ja Eesti ühinemine Nõukogude Liiduga. Nii näiteks esitas J. Jürna, kritiseerides oma sõnavõttus 31. mail 1924 rahaminister O. Strandmani poolt kriisi tagajärjel üha laostuva majanduse tervendamiseks ettenähtud abinõude töörahvavastast olemust, alljärgneva ettepaneku: «Ära kuulates valitsuse esitaja seletusi Eesti rahaasjanduse ja kogu majanduse kohta ja arvesse võttes, et Eesti majandust suudab üles ehitada ainult tõelik tööliste ja talurahva valitsus, kes kohe läbirääkimisi algaks Eesti ühendamise kohta Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liiduga, avaldab Riigikogu valitsusele umbusaldust ja läheb päevakorras edasi.»¹⁸⁵ Erilist tähelepanu pühendas kommunistlik fraktsioon põllumeestekogude ümber koondunud suurkodanluse kõige reaktsioonilisema tiiva poolt ettevalmistatava fašistliku riigipöörde paljastamisele. Seejuures toodi päevavalgele kõik selle ettevalmistamisega seoses olevad töörahvavastased mahhinatsioonid.

K. Pätsu, kindralite J. Laidoneri, A. Tõnissoni, J. Sootsi jt. juhtimisel toimuva fašistliku riigipöörde ettevalmistamise päevavalgele toomine kommunistliku fraktsiooni poolt tõstis tunduvalt tööliklassi revolutsioonilist aktiivsust. Seda kinnitab eredalt 3. augustil 1924 Tallinnas toi-

¹⁸⁴ II Riigikogu 3. istj. prot. nr. 84 (23), v. 1282—1283.

¹⁸⁵ II Riigikogu 4 istj. prot. nr. 111(14), v. 741.

munud sõjavastane demonstratsioon, mis organiseeriti EKP Keskkomitee näpunäitel J. Jürna ja J. Veldi juhtimisel I maailmasõja alguse 10. aastapäeva tähistamiseks. Kuigi demonstratsioon oli keelatud ja tänavad tõkestatud ratsapolitseinike salkade poolt, tungis «Töölise Maja» (praegu Toompuiestee nr. 24) ette umbes 4000 demonstranti loosungitega «Maha kodanlik valitsus!», «Leiba, tööd, korterit!», «Maha militarism!», «Elagu tööliste ja talurahva valitsus!». Demonstrandid, kelle kallale politsei tungis nii jalgsi kui ka ratsa, avaldasid visa vastupanu, pildudes politseinikke kivide ja muude kättejuhtuvate esemetega. Seejuures kisti ratsareservi ülemal isegi mõök koos rihmadega ära ja löödi puruks. Alles pärast ägedat heitlust suutis politsei demonstrandid laiali ajada.¹⁸⁶ Areteeriti terve rida demonstrante, kes mõisteti siseministri määrusega 5. septembrist 1924 1—3 kuuks vangi.¹⁸⁷ Ka J. Jürna ja J. Velt mõisteti 2 kuuks vangi. Kuid üha ähvardavamaks muutuva revolutsioonilise võitluse surve lükkas Riigikogu nende karistuse kandmise edasi kuni volituste lõppemiseni.¹⁸⁸

Riigikogu kommunistlik fraktsioon võitles aktiivselt kõigi areteeritute vabastamise eest. Nii esitasid J. Jürna, J. Velt ja E. Luts 12. augustil 1924 seaduseelnõu kõigile tööraha poliitikategelastele täieliku amnestia andmise kohta.¹⁸⁹ Seaduseelnõu, mille esimesele lugemisele tuli Riigikogul tööraha surve pärast kuuajalist viivitamist siiski asuda, lükati 18. septembril tagasi.¹⁹⁰

3. augusti sõjavastane demonstratsioon näitas, et tööliklassi eesrindlikum osa oli valmis võitlema kodanluse vastu elu ja surma peale, et oli saanud aeg otsustavaks tegutsemiseks. «Seda arvestades, suunas partei nüüd kogu tähelepanu revolutsiooniarmee võitlussalkade moodustamise lõpuleviimisele, nende relvastamisele ja ülestõusu plaani väljatöötamisele, s. o. ülestõusu praktilisele ettevalmistamisele.»¹⁹¹ Selles etendas samuti tähtsat osa Riigikogu kommunistlik fraktsioon, kes rakendas kogu oma jõu võitlussalkade lõplikule moodustamisele ja relvastamisele.

¹⁸⁶ ORRKA, f. 927, s.-ü. 108, 1925, lk. 103.

¹⁸⁷ Sealsamas, f. 80, nim. 2, s.-ü. 223, l. 2.

¹⁸⁸ Sealsamas, leht 4; II Riigikogu 6. istj. prot. nr. 156(32), v. 1595.

¹⁸⁹ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 957, l. 2.

¹⁹⁰ II Riigikogu 6. istj. prot. nr. 131(7), v. 332—334.

¹⁹¹ A. Sunila, 1924. aasta 1. detsembri ülestõus, Tallinn 1959, lk. 30.

Nii valmistasid J. Jürna ja J. Velt ülestõusu ette Tallinnas, E. Luts Viljandis, põranda all töötavad kommunistliku fraktsiooni liikmed H. Heidemann, R. Pälson ja R. Veiram Tartus, Valgas ja Võrus ning J. Rea Pärnus. Politseil läks reetmise tõttu korda tabada 18. septembril 1924 Tartus H. Heidemann ja 76 võitlussalga liiget. Kuid sellest raskest löögist hoolimata jätkus ka Tartus ülestõusu ettevalmistamine. Seda kinnitab asjaolu, et novembrikuuks oli Tartus ühes maakonnaga võitlussalkadesse koondatud 150—200 meest.¹⁹²

10.—27. novembrini 1924 lavastati Tallinnas «149 protsess» arvete õiendamiseks jaanuarikuus areteeritud tööliikumise aktivistidega. Nii areteeritud ise kui ka töörahva laiad hulgad nõudsid, et Nõukogude Liidu advokaatideel võimaldataks protsessil kaebealuseid kaitsta. Nõukogude-maa parimad juristid andsidki oma nõusoleku, kuid Akel-Strandmani valitsus ei lubanud seda. Seetõttu esitas kommunistlik fraktsioon (J. Jürna, J. Velt) Riigikogus valitsusele arupärimise, milles nõuti seaduste täitmist, «mis ka töörahvale õiguse annavad ise endale kaitsjaid valida.»¹⁹³ Kuid Riigikogu juhatus ei andnud arupärimisele üldse käiku. Siinkohal olgu märgitud, et mittetäielikel andmeil esitas kommunistlik fraktsioon II Riigikogule kokku 27 arupärimist, millest kaheteistkümnele ei antud üldse käiku.

«149 kommunisti protsess» muudeti EKP juhtimisel kaebealuste poolt võimsaks poliitiliseks demonstratsiooniks, kus paljastati kodanluse terroristlikku režiimi ja kutsuti töörahvast otseselt üles kodanliku valitsuse kukutamisele ning oma võimu kehtestamisele. Ametiühingute Kesknõukogu esimees, Riigikogu kommunistliku fraktsiooni liige J. Tomp hüüdis: «Elagu töölis-talurahva valitsus!» Ta anti välikohtu alla ning tapeti selle poolt langetatud surmaotsuse alusel 14. novembril. Kommunistlik fraktsioon, eesotsas J. Jürnaga, esitas 21. novembril 1924 Riigikogule J. Tombi mõrvamise kohta arupärimise, milles nõuti vastust küsimusele «...missugustel põhjustel korraldab valitsus töörahva poolt valitud tegelaste jaoks väljakoh-tuid... ja kas mõtleb valitsus ka edaspidi seda poliitikat jätkata?»¹⁹⁴ Kartes, et arupärimise arutamine Riigikogus

¹⁹² A. Sunila, 1924. aasta 1. detsembri ülestõus, Tallinn 1959, lk. 31 ja 35.

¹⁹³ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 1734, l. 1.

¹⁹⁴ Sealsamas, s.-ü. 1735, l. 1.

süvendab veelgi niigi juba hädaohtlikuks muutunud revolutsioonilist võitlust, ei antud ka sellele arupärimisele käiku.

2. detsembril 1924 väljakuulutatud kohtuotsuse alusel mõisteti suurem osa kaebealuseid pikaajalisele ja 46 seltsimeest, nendest 7 alaealist (Aleksander Resev, Leontine Vels, Richard Busch, Alfred Valdsak jt.), eluaegsele sunnitööle. Alaealiste suhtes oli kohus sunnitud siiski karistust vähendama 15-aastasele sunnitööle. Eluaegsele sunnitööle mõistetute hulgas olid sellised silmapaistvad revolutsioonilise liikumise juhid ja partei organisaatorid, nagu Hendrik Allik, Paul Keerdo, Peeter Petree, Aleksander Reinson, Hermann Arbon, Olga Künnapuu (Lauristin), Rosalie Veltson, Elfriede Morgenson, Oskar Sepre, Arnold Veimer, Joosep Saat, Georg Abels, Voldemar Sassi jt.

«149 protsess», mis veenis eesti proletariaati lõplikult kodanliku korra kukutamise vajaduses, tõstis töötajate viha kodanluse vastu viimase piirini. 1. detsembril puhkes relvastatud ülestõus, kus töörahva vabaduse eest võideldes langesid kangelastena Rudolf Pälson jt. kommunistliku fraktsiooni liikmed.¹⁹⁵ Kommunistliku fraktsiooni liikmete osavõtt 1. detsembri relvastatud ülestõusust ja selle ettevalmistamisest on kõige eredamaks tõendiks selle kohta, et Riigikogu kommunistlik fraktsioon täitis auga Kominterni poolt kodanlike parlamentide kommunistlikele saadikuile esitatud nõudmist, et nad sammuksid kõikjal töörahva revolutsioonilise võitluse esiridades.

Pärast 1. detsembri relvastatud ülestõusu verist mahasurumist, kui kogu maal uuesti kehtestati sõjaseisukord, likvideeriti kommunistlikud fraktsioonid täielikult nii Riigikogus kui ka omavalitsustes.

Riigikogus likvideeriti kommunistlik fraktsioon lõplikult 6. jaanuaril 1925, millal areteeriti selle viimane liige Jaan Velt.¹⁹⁶

Kommunistliku fraktsiooni loomisega kodanliku Eesti Riigikogus täitis EKP auga Kominterni II kongressil kapitalistlike riikide kommunistlike parteide ette seatud võitlus-

¹⁹⁵ 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu kohta vt. lähemalt A. Sunila, 1924. aasta 1. detsembri ülestõus, Tallinn 1959; J. Saat, «1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõus Eestis», «Eesti Kommunist» 1954, nr. 11, lk. 9—17; A. Liebman, 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõus, «Eesti Bolševik» 1948, nr. 22, lk. 63—77 ja 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõus, Tallinn 1950.

¹⁹⁶ ORRKA, f. 80, nim. 2, s.-ü. 250, l. 7.

ülesande — luua kodanlikes parlamentides kommunistlikud fraktsioonid. Kommunistlikud saadikud kasutasid Riigikogu tribüüni ja saadikuõigusi EKP ja Kominterni põhimõtete propageerimiseks töötava rahva hulgas, tema poliitilise teadlikkuse ja revolutsioonilise aktiivsuse tõstmiseks. Konkreetsete faktide abil paljastas kommunistlik fraktsioon Riigikogus ja ka väljaspool seda halastamatult nii kodanluse rahvavastast tegevust kui ka kodanliku Eesti «iseseisvuse» ja «demokraatia» tõelist olemust. Seejuures tõestas kommunistlik fraktsioon töörahvale, et kodanlike ringkondade poolt paljukiidetud «demokraatia» on määratud ainult kodanluse esindajate jaoks ja et töörahvas ei saavuta Riigikogult poliitilisi õigusi ega vabadusi, vaid selleks on hädavajalik kodanluse võimu revolutsiooniline kukutamine ja proletariaadi diktatuuri taaskehtestamine Eestis. Täie printsiipaalsusega tõid kommunistlikud saadikud nii Riigikogus kui ka väljaspool seda päevavalgele sotside liidrite tööliikumist lõhestava poliitika, nende töörahvavastased teod. Selle tulemuseks oli sotside isoleerimine tööliiklusest. Rahvahulkade raske majandusliku olukorra parandamise ja demokraatlike vabaduste ning õiguste kättevõitmise eest peetava aktiivse võitluse kaudu koondas Riigikogu kommunistlik fraktsioon laiad töörahva hulga EKP ümber ning valmistas neid ühtlasi ette selleks otsustavaks lahinguks kodanlusega, mida 1940. aasta suvel kroonis täielik ja lõplik võit kapitalismi üle Eestis.

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Kommunistliku partei osavõtt I Riigikogu valimistest ja selle tulemused	5
2. Kommunistliku fraktsiooni tegevus I Riigikogus aastail 1921—1923	12
3. Eesti Tööraha Ühise Väerinde hiilgav võit II Riigikogu valimistel	35
4. Kommunistliku fraktsiooni tegevus II Riigikogus aastail 1923—1925	42

Саарнит, Харальд Карлович

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ФРАКЦИИ ЭСТОНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ДУМЫ В ГОДЫ ПОСЛЕВОЕННОГО
РЕВОЛЮЦИОННОГО КРИЗИСА (1920—1924)

На эстонском языке

Оформление Э. Тали

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja T. Tender

Tehniline toimetaja K. Einberg

Korrektorid O. Sepp ja T. Koka

Ladumisele antud 10. XII 1960. Trükkimisele
antud 24. II 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoog-
naid 4. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoog-
naid 3,36. Arvutuspoognaid 3,87. Trükiarv 3000,
MB-00451. Tellimise nr. 71.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind 11 kop.

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
8	10. ülalt	oli kantud	olid kantud
11	3. alt	Entsüklopeedia N,	Entsüklopeedia II,
14	1. alt	f. 927, s.ü 51	f. 927, 1922—1940, s.-ü. 51

11 kop.

A

17346

4195758

...

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00419575 8